Національна академія наук України
Український мовно-інформаційний фонд

Людмила Томіленко

Лексичний фонд української мови початку XX ст. і сучасні прізвища: словник-довідник

Івано-Франківськ
Фоліант
2019

ɪ ɪ ʂ 81.2υ ʕtɕ-4
ʊ56

Томіленко Л.

ʃ j ʕ fɳʃ ʊ ɖʐʃʔ ʷʷ tsɖʐʁ ɮʕ tɕʘ ɖʑɲ ʕ tsʾ ɖʒsəɕ ʃ tsʊʘsʕ ɮ ʌʌ fɳʃs. ʿ fɳɮ-ʊʘfɳɮʿ ʃ tɕʿ ʟəɕʰ ʘ fɳɖʐsəɖʐʃʕ-ʜtsə ʿʜɖʐʃʕ / ʃ ʁ ʜɖʒʃɖʑʘʊ tsɖʒʿɖʒ ɖʑʕ ts. ï ɯʘɖʑs-ʌ tɕʘɖʑʕ ʿəɲ ʕ: ʌ tsɖʿʘɖʑs. ï 100 fɳ

ɪ tɕtsʃ tsɖʐsəʘɖʐʃʔ fɳɖʐsəɖʐʃʕ-ʜtsə ʿʜɖʐʃʕ ɖʒʿfɳsɕʃsʲ fɳɖʐsəʘ ə ʿʜ ʿʁ tɕʘɖʑ ʟ tɕtsfɳʔ fɳ ʕ ts-ʟʕ tɕʘɖʑɲ ʕ ɕʃ ʃ j tɕj ʕ ɖʑʜɖʐʃ ɖʒj ʕ fɳʃ ʕ tsɕtɕʘʷ ʿʊɖʐʃ ʃ tɕʘʊʲ ʃ tsʊʘsʕ ʟ ʌʌ fɳɮtsɖʿlslsʷ, ʰ ts ɖʐʃɖʑ ʃ tsʁ ʟlslzʳ lsʲ ʟ ɖʒsəʿ ʃ j tɕj əʘɻ ɖʐs ʷʕ əɖʑɲɖʑ ɖʑʘəɕʃ ï ʃ tɕʿʟəɕʰ ʘ ɪ ∂ʷ fɳsəʘɖʐs ʔ ʃ tsʜʘɖʐs ʟ ɖʑʘʊj ɖʑʑʷ ʊɕʃ fɳɮəɖ.

ɾ ɖʑʷ ɖʑʘʑʕ tsəʊʿə, əɕʃ ɖʑʜʘʊʿə, fɳɮʟʜj ɖʑs ʿə, ʟʊɖʑə lsʘ əfɳʃ, ʕ tsɕʿts ʊʿʕəɕʃlsʲ fɳɖʐsəɖʐʃʕ ɖʑɕfɳʕʘfɳʃʘʜʰ ɕɖʑʘɖʒʃɖʑɖʑʃ tɕtsʕʿə ʔ ʟʕ tɕʘɖʑɲʕʘ ʘɖʑstɕtsʃ tsɖʑɖʒʿʷ.

Надруковано за ухвалою вченої ради Українського мовно-інформаційного фонду НАН України

ʈ j ʊj ɖʐj ɖʑsɕʃ:

Л. О. Ткач, ʜtsʕlsɕtsɕ ʷʷ ʿɖʑsɖʑsɢʿʊɖʐʃ ɖʑʘʟʕ, ʃ tɕtsʷʷ j fɳɕtsɕ (ʏ j tɕɖʑəj ʊʲ ʕɕʃʔ ɖʑʘʊʿtsɖʑʘɖʑ ɖʐʃʔ ʟɖʑəj tɕfɳʃlsj ls ʿɖʒ ʒ tɕʿʷ ʌ j ʜʲ - ʕtsəɕʃʊʘ)

Р. П. Тимошук, ʕʘɖʑʜɕʃʜʘlsʷʷ ʿɖʑsɖʑsɢʿʊɖʐʃ ɖʑʘʟʕ (uɖʑfɳsɕʃlsʟlsʟlsʟ

ВСТУП[1]

Напевно, кожен із нас коли-небудь замислювався над питанням походження власних назв людей, зокрема імен, прізвищ. Багатьох, очевидно, цікавила й історія виникнення прізвищ, інформація про їх поширеність у тій чи тій місцевості, особливості правопису, відмінювання тощо. Тому зовсім не випадково в сучасній ономастиці нараховується чимало досліджень, присвячених проблемам антропонімії. Прізвищеві феномени, що стають об'єктом наукових зацікавлень із другої половини XIX ст., є невичерпним джерелом історико-культурної спадщини народу[2].

У своїх працях відомий мовознавець і дослідник українських антропонімів Юліан Редько стверджує, що прізвища виникли відносно недавно. У давній Русі особи мали тільки імена (Олег, Святослав, Нестор та ін.). До них для розрізнення додавали інколи назву по батькові. Прізвища в сучасному розумінні з'являються в українських пам'ятках (грамотах) у XIV–XV ст. Їхніми першими носіями були люди, що належали до тодішньої суспільної верхівки. І лише

---

[1] У вступі використано й доопрацьовано матеріали статті: Томіленко Л. Російсько-українські перекладні словники початку XX ст. як джерело вивчення українських прізвищ / Людмила Томіленко // Дивослово, 2018. – № 3. – С. 54–57.

[2] Бабій Ю. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини: автореф. дис. … канд. філол. наук / Ю. Бабій. – Одеса, 2007. – С. 3.

наприкінці XVIII – на початку XIX ст. за українськими селянами закріпилися постійні родові прізвища[3]. Як зазначають науковці, ця категорія особових іменувань стала наслідком розвитку суспільства, яке потребувало точної ідентифікації особи[4].

З антропонімічних досліджень відомо, що прізвищева назва може утворюватися від імені людини, назви місця її проживання, заняття, якихось індивідуальних ознак тощо. За спостереженням дослідників, «ознакою, що впадала в вічі, могла бути і професія, і зовнішній вигляд, і національність, і місце проживання, і тисячі інших властивостей, які характеризували дану особу»[5]. Нерідко антропоніми є також похідними одиницями від найменувань живих істот або неживих предметів.

З історії всі ми добре знаємо, що за часів Запорозької Січі в козаків існував звичай давати прізвиська новоприбулим побратимам. Це були переважно експресивні, емоційно-оцінні назви (*Вернидуб, Затуливітер, Ковбик, Неїжборщ, Непийвода* та ін.). Із плином часу вигадані козацькі прізвиська перетворюються на повноцінні прізвища.

---

[3] Редько Ю. Довідник українських прізвищ / Ю. Редько. – К.: Рад. школа, 1968.

[4] Медвідь С. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах: автореф. дис. … доктора філол. наук / С. Медвідь. – К., 2000. – С. 4.

[5] Редько Ю. Сучасні українські прізвища / Ю. Редько. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 8.

З'ясування значення певного слова й прізвища зокрема не завжди є простим завданням. Особливо, якщо ці лексеми відсутні в сучасних загальномовних лексикографічних джерелах (насамперед тлумачних словниках). У такому разі на допомогу можуть прийти довідники минулих епох.

Нині дедалі актуальнішими стають перекладні російсько-українські лексикографічні праці початку XX ст., частину з яких перевидано або (і) оцифровано. Це насамперед так звані репресовані (знищені або заборонені радянською цензурою) словники. Досить відомими та популярними були і стають тепер, скажімо, такі лексикографічні довідники 1918–1933 років: «Словник московсько-український» (1918 р.) В. Дубровського, двотомний «Російсько-український словник» (1918 р.) С. Іваницького й Ф. Шумлянського, чотиритомний академічний «Російсько-український словник» (1924–1933 рр.) за редакцією А. Кримського й С. Єфремова, четвертий том якого, на жаль, утрачено, та ін. Невичерпним джерелом пізнання української мови, її лексико-семантичного багатства є також «Словарь української мови» (1907–1909 рр.) Бориса Грінченка[6].

Як уже згадувалося раніше, частина прізвищ людей утворилася від загальних назв, що нині вийшли з активного вжитку та не зафіксовані сучасними загальномовними словниками. Проте досить

[6] Копії цих та інших словників є у вільному доступі, наприклад, на таких сайтах: https://r2u.org.ua; http://chtyvo.org.ua.

багато подібних найменувань збереглося в перекладних лексикографічних працях початку XX ст. (зокрема і в названих словниках).

Нижче подаємо основні групи загальних іменників, які могли послужити мотиваційною основою українських власних назв, що згодом закріпилися як прізвища.

1. Назви осіб за індивідуальними особливостями: рисами характеру, зовнішнім виглядом, способом поведінки тощо (*білобородько, брешко, бреус, бровач, волохань, галанець, глушан, голобородько, динда, дужак, клиша, шепелявець, шиян* та ін.)[7].

2. Назви осіб за професією, фахом, родом занять, соціальною належністю і т. ін. (*аргат, бліхар, бояк, бублій, галанько, дудець, жупанник, закравач, казанник, казенець, казнодій, клерик, коцар, ричка* тощо).

3. Назви осіб (синів) відповідно до батькового заняття, професії, ремесла, соціального становища тощо (*багатиренко, бояренко, боярчук, директоренко, книшевич, княженко, маляренко*).

4. Назви осіб за національною належністю, місцем проживання і т. ін. (*венгер, задорожній, кутянин, лісняк, мадярин, московець* тощо).

5. Зменшені або збільшені (згрубілі) назви осіб (*дончик, дядюра, дячило, зятько, кацапуз, кумчик, майорик* тощо).

---

[7] Значення цих та інших слів подано далі в тексті словника-довідника.

6. Назви тварин (*бочуля, буняк, верещук, горобель, дятель, зубер, кузява, собіль* і т. ін.).

7. Назви рослин або їхніх частин (*бузник, ґоґодза, дуплій, кістра, пеприк, рожан, щебрець* тощо).

8. Назви якихось предметів, знарядь, інструментів і т. ін. (*бардаш, жинтарь, імбрик, кліопа, кубук, котелець, походня, присоха* тощо).

9. Назви явищ, процесів, абстрактних понять і т. ін. (*ганжа, осьмачка, пирхавка, припека, стус, сутика, суховія, шепота* тощо).

Невелика кількість найменувань (відсутніх у загальномовних словниках кінця XX – початку XXI ст.), що можуть бути джерелом творення антропонімів, уживається також на позначення: їжі й напоїв (*кірш, круп'яник, маселко*); близьких людей, родичів (*кузинок, ненько*); одягу та його частин (*габік, камізеля, ковмір, куртач*) та ін.

Крім розглянутих одиниць, досить часто трапляються слова, що мають два (або й більше) лексичних значення. Не завжди можна з упевненістю стверджувати, від якого саме з них утворилося те чи те прізвище. Наприклад, слово *коломиєць* має два значення: 1) добувач солі (у «Словнику московсько-українському» В. Дубровського та «Словарі…» Б. Грінченка); 2) житель Коломийського округу («Словарь…» Б. Грінченка). Зараз побутує ще й два варіанти написання цього прізвища – *Коломиєць* і *Коломієць.*

Реєстрова одиниця *кудер*, що міститься в «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського й С. Єфремова, має таку семантику: 1) верхівка рослини; 2) кучер, локон. Варто зауважити, що автори словника подають ще й два варіанти закінчення цього слова в родовому відмінку однини: -деря і -дря.

Слово *святоха*, зафіксоване в «Словнику московсько-українському» В. Дубровського» й «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського й С. Єфремова, теж має два значення: 1) людина, яка прикидається набожною та 2) жартівлива назва ледаря, гультяя (лише в другому джерелі).

Лексема *чухрай* в аналізованих словниках зафіксована зі значеннями: 1) прочуханка (усі джерела, крім «Російсько-українського словника» за ред. А. Кримського й С. Єфремова); 2) мисливський собака, хірт («Словник московсько-український» В. Дубровського й «Словарь…» Б. Грінченка). Не виключено також, що в основі прізвища *Чухрай* – індивідуальне прізвисько, утворене від дієслова «чухрати».

Три значення зафіксовано в іменника *глоба*: 1) залізний клин (усі словники); 2) тягар, клопіт (усі словники); 3) зігнуте від природи дерево («Словарь…» Б. Грінченка).

Ще складніше з'ясувати походження антропоніма *Житник.* Лексема *житник*, що стала джерелом творення однойменного прізвища, має чотири значення: 1) жук (подано в усіх словниках); 2) житній

пряник («Російсько-український словник» за ред. А. Кримського й С. Єфремова); 3) польова миша («Російсько-український словник» за ред. А. Кримського й С. Єфремова); 4) людина, селянин у загадці («Словарь…» Б. Грінченка). Різні варіанти походження подає й Павло Чучка, який, окрім значень, зафіксованих у «Словарі…» Б. Грінченка, розглядає можливість утворення, наприклад, від сербсько-хорватського *житник* – «житниця», «хлібна комора»[8].

Більшість прізвищ із суфіксами -ов, -ев зазвичай вважають російськими за походженням. Однак, за твердженням Ю. Редька, таких підстав немає. Це спільний тип прізвищ. Тільки в деяких випадках передсуфіксна частина може вносити диференціацію, вказуючи на їх українське чи російське походження[9].

Крім прізвищ, в українській мові трапляється й апелятивна лексика з формантами -ов, -ев. В аналізованих словниках (за винятком «Російсько-українського словника» С. Іваницького та Ф. Шумлянського) натрапляємо, скажімо, на слово *колотов.* Лексикографи виокремлюють два значення цієї лексеми – «колотівка» і «водяний млин». Цілком

---

[8] Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – С. 225.

[9] Редько Ю. Сучасні українські прізвища / Ю. Редько. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 92.

можливо, що й прізвище *Колотов* походить від якогось із них. Також є ймовірність утворення антропоніма *Кадов* від загального іменника зі значенням «велика діжка; кадіб, кадуб» («Російсько-український словник» за ред. А. Кримського й С. Єфремова).

Аналізовані словники містять й деякі слова, семантика яких відрізняється від поданої в сучасних словниках (або й у лексикографічних працях того самого періоду). Наприклад, іменник *мазепа* в «Словарі…» Б. Грінченка та «Словнику української мови» в 11-ти томах має значення «неохайна, грубувата людина», натомість у «Російсько-українському словнику» С. Іваницького та Ф. Шумлянського можемо побачити іншу семантику – «мазун (про малу дитину)».

Досить цікаво, що в згаданих джерелах трапляються слова, співзвучні з прізвищевими назвами, значення яких дослідники не розглядали як можливі для творення антропонімів. Скажімо, слово *калинець* зафіксоване в «Словнику московсько-українському» В. Дубровського зі значенням «плодова кісточка». Прізвище ж *Калинець* науковці пояснюють як утворення від імені *Калина*[10].

Загальна назва *ярем* («Словарь…» Б. Грінченка та «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського й С. Єфремова) означає «ярмо». Натомість

---

[10] Півторак Г. З історії власних імен: Калина, Килина (Кулина, Якилина), Катерина, Микола / Г. Півторак // Культура слова. – К., 1990. – Вип. 38. – С. 44.

прізвище *Ярем* П. Чучка розглядає як похідне від давньоукраїнського чоловічого імені Ярем (оф. Ярема, Єремія), яке ще в середині XVII ст. користувалося популярністю, зокрема серед реєстрових козаків війська запорозького[11]. Прізвище *Сушко,* за припущенням науковця, імовірно, утворилося від давньослов'янського імені *Сухъ,* співвідносного з прикметником *сухий*[12]. Від цього ж прикметника утворено й слово *сушко*, що зафіксоване в «Словнику московсько-українському» В. Дубровського зі значенням «невелике засохле дерево».

Прізвище *Курило* Ю. Редько розглядає як похідне від давнього чоловічого імені *Курило* (сучасне – Кирило)[13], натомість автори «Російсько-українського словника» за ред. А. Кримського й С. Єфремова фіксують однойменну загальну назву зі значенням «гульвіса, п'яниця».

Цікавою є й етимологія слова *каленик*. Згідно з дослідженням Ю. Редька, прізвище *Каленик* утворилося шляхом переосмислення від колишнього чоловічого імені[14]. Загальну ж назву автори аналізованих словників трактують по-різному: 1) хліб із калиновими ягодами («Словарь…» Б. Грінченка); 2) дубоніс (пташка) («Російсько-український словник» за ред. А. Кримського й С. Єфремова).

---

[11] Чучка П. Прізвища закарпатських українців … – С. 645–646.
[12] Там само. – С. 542.
[13] Редько Ю. Сучасні українські прізвища … – С. 23.
[14] Там само. – С. 12.

На два варіанти походження антропоніма *Кияк* натрапляємо в праці П. Чучки: 1) від місцевого українського апелятива *кияк* – «палиця», «дрючок» чи його словацького діалектного відповідника *kyjak*; 2) від антропоніма Кий + -ак[15]. Однак у «Словарі…» Б. Грінченка та «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського й С. Єфремова ця лексема є варіантом до слова *киях*, яке має інші значення – «качан кукурудзи», «волоть проса» та «рогіз вузьколистий» (останнє значення зареєстровано лише в «Словарі…» Б. Грінченка).

Мовознавець подає також три можливих трактування прізвища *Марчук:* 1) від антропоніма Марко + -юк; 2) від розмовного жіночого імені Марька + -юк; 3) від українського діалектного *марчук* – «щеня, яке народилось у марті, тобто в березні»[16]. Останнє значення зафіксовано в «Словарі…» Б. Грінченка. А ось у «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського й С. Єфремова слово має дещо ширшу семантику – це будь-хто, хто народився в березні. Підтвердженням цього є цитата про курчат-марчуків.

Три ймовірних варіанти походження наведено й до прізвища *Липко:* 1) фонетична видозміна південнослов'янського імені *Лепко*; 2) морфологічна зміна прізвища *Липка*; 3) здрібніло-пестливе ім'я *Липко*

---

[15] Чучка П. Прізвища закарпатських українців … – С. 263–264.
[16] Там само. – С. 367–368.

від *Филипко*[17]. У «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського й С. Єфремова натрапляємо на загальну назву *липко* зі значенням «той, хто любить липнути, чіплятися до когось, набридати; причеплива людина, причепа».

Зрозуміло, що, звичайно ж, не всі значення поданих у довіднику загальних назв доречно розглядати як імовірні основи творення антропонімів. Скажімо, сумнівно, наприклад, що прізвище *Толочій* походить від зафіксованого в «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського й С. Єфремова іменника *толочій* – технічного терміна на позначення частини механізму, яку в сучасній українській мові називають словом «поршень». Так само малоймовірним видається походження прізвища *Гориль* від загальної назви *гориль* зі значенням «самець горили». Сумніви закрадаються вже хоча б тому, що субстантив жіночого роду «горила» було запозичено приблизно в другій половині XIX ст. Прізвища ж, як уже було згадано, сформувалися й закріпилися за простими українцями дещо раніше.

Головне завдання праці – насамперед виявити забуті чи маловідомі слова, що дотепер збереглися в мові лише як власні назви осіб і дослідити їхні значення[18] в розглянутих словниках.

---

[17] Там само. – С. 339.

[18] Зауважимо, що значення деяких невідомих українських слів допомогли з'ясувати російські відповідники, зафіксовані насамперед у «Толковому словаре живаго великорускаго языка» В. Даля (http://slovardalja.net/).

Однак, зважаючи на чималу кількість лексем, подані тлумачення до яких навряд чи могли стати мотиваційною основою для прізвищ, до словника-довідника укладено невеликий додаток. У ньому зафіксовано значення деяких реєстрових слів з інших лексикографічних джерел, які з високим ступенем імовірності могли послужити твірною базою для індивідуального прізвиська людини, що згодом закріпилося в статусі спадкового прізвища. До частини одиниць подано коментарі про можливі трансформації власної назви[19].

Досягнення сучасної української лексикографії, зокрема історичної, та публікації лексикографічних пам'яток дають змогу доповнити значення, подані в словниках початку XX ст., тими, що є переконливішими, щоб бути основами для творення прізвищ. Для додаткового аналізу основ прізвищевих назв залучені: «Етимологічний словник української мови» в 7-ми томах (1982–2012 рр.), «Словник української мови» (1838–1843 рр.) П. Білецького-Носенка (підготовлений до друку В. Німчуком і вперше виданий у 1966 році в серії «Пам'ятки української мови»), багатотомний «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.», випуск якого розпочато у Львові 1994 року тощо.[20]

---

[19] Слів, різні варіанти походження яких уже розглянуто у вступі, у додатку не подаємо.

[20] Повний перелік додаткових джерел міститься в списку умовних скорочень.

Отже, з'ясування етимології деяких прізвищевих назв не завжди є таким простим завданням, як може видатися на перший погляд. Нерідко побутують різні версії творення того самого антропоніма. Російсько-українські перекладні словники початку XX ст., що є невичерпною скарбницею пізнання багатства нашої мови, безперечно, стануть у пригоді тим, кого цікавить походження українських прізвищ.

Мотиваційні зв'язки розглянутої апелятивної лексики та антропонімів можуть і надалі бути предметом досліджень етимологів та ономастів[21].

---

[21] Варто зауважити, що з'ясування мотиваційної основи українських прізвищевих назв та історія їх формування були предметом наукових розвідок (дисертацій, монографій, словників) таких українських мовознавців, як-от: *Чучка П. П.* («Антропонімія Закарпаття», 1970 р.; уже згадана фундаментальна праця «Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник», 2005 р.), *Тарновецька* (*Ткач*) *Л. О.* («Становлення українських прізвищ Буковинської Наддністрянщини (на матеріалі „ревізьких сказок" першої половини XIX ст.)», 1990 р.), *Єфименко І. В.* («Українські прізвищеві назви XVI ст.», 2001, 2003 р.), *Фаріон І. Д.* («Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником)», 2001 р.), *Кравченко Л. О.* («Прізвища Лубенщини», 2004 р.) та багато ін.

ПРО СЛОВНИК-ДОВІДНИК І ЙОГО СТРУКТУРУ

У словнику подано відібрані з трьох перекладних лексикографічних праць («Словник московсько-український» (1918 р.) В. Дубровського, «Російсько-український словник» (1918 р.) С. Іваницького й Ф. Шумлянського, «Російсько-український словник» (1924–1933 рр.) за редакцією А. Кримського й С. Єфремова) слова, що нині функціонують у мові, напевно, лише як прізвищеві найменування. Також зафіксовано одиниці, що в аналізованих джерелах мають інші (ніж тепер) значення.

Уведено до реєстру й невелику кількість невідомих чи маловідомих слів, які з найбільших нинішніх загальномовних лексикографічних джерел містяться лише у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2005 р.) за редакцією В. Бусла. Більшість цих слів, за нашими спостереженнями, запозичено з праць початку XX ст. (насамперед зі «Словаря…» Б. Грінченка) і переважно зафіксовано з обмежувальними ремарками (*діал.* – діалектне слово; *зах.* – західноукраїнське слово та ін.).

Назви в пропонованому довіднику подано за алфавітом із короткими тлумаченнями. Біля всіх реєстрових одиниць зазначено кількість словників, у яких їх виявлено. Тут беремо до уваги й «Словарь…» Б. Грінченка.

Якщо в різних працях слово має неоднакове значення, то в дужках зазначаємо джерело.

Наприклад:

Жи́тник 4 – 1) жук (Д, ІШ, Гр. і ВТССУМ); 2) польова миша (КЄ); 3) житній пряник (КЄ); 4) людина, селянин (Гр.).

Якщо в сучасних словниках (або у ВТССУМ) слово має іншу семантику, то фіксуємо і її:

Іко́нник 1 – той, хто продає ікони; ВТССУМ – іконописець.

Поді́льник 1 – розподільник (людина, яка розподіляє що-небудь); сучасні словники – прилад.

Реєстрове слово, що має однакове значення з якимось іншим, оформлюється як відсилкове: **Загу́дник** 1 *див.* **Гуде́бник**

Відмінність або варіантність у написанні прізвищ подаємо так:

Би́ра 1 [у прізвищах також з «і» – Біра] – овеча шапка, бирка.

Гвіздя́р* 2 [у прізвищах з «о» – Гвоздяр] – майстер, що виробляє гвіздки.

Фонетичні варіанти слова, зафіксовані в тому самому джерелі, оформлено так:

Дру[ю]чи́ло 1 – великий дрючок, дубець.

У різних словниках:

Швига́р 1 і **Швиґа́р** 1 – кінець батога, нагайки.

Так само (через «і») подаємо, якщо слова відрізняються й значеннями:

Моталиґа 1 [у прізвищах із «г» – Моталига] – марнотрат, тринькало і **Моталиґа** 1 – шахрай, махляр.

Біля частини слів є позначки (* і **), які вказують на те, що:

* – є або можуть бути й інші версії походження тотожного за фонетичною будовою прізвища;

** – наведені значення є малоймовірними, щоб вони могли послужити основою для антропонімів. Етимологія прізвищ потребує подальшого дослідження.

Коментарі з можливими варіантами походження слів-антропонімів, при яких є умовні позначки (зірочки) містяться в додатку до словника.

Заздалегідь перепрошуємо носіїв рідкісних прізвищ, оскільки відповідних лексем може не бути в реєстрі словника-довідника через брак інформації про них у сучасних джерелах[22].

Сподіваємося, що пропонована праця стане корисною не лише фахівцям, а й усім шанувальникам рідного слова.

---

[22] Наявність слів-прізвищ підтверджено інформацією, розміщеною на різних інтернет-ресурсах (електронна база жителів України, наукові й навчальні праці, юридичні тексти, декларації чиновників тощо). Частина антропонімів міститься також у спеціальних лексикографічних працях, зокрема в «Словнику прізвищ жителів Корсунщини» (2016 р.) Л. М. Томіленко.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ДЛЯ СЛОВНИКА-ДОВІДНИКА:

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005.

Гр. – Грінченко Б. Д. Словарь української мови: В 4 т. – К., 1907–1909.

Д – Дубровський В. Словник московсько-український. – К., 1918.

ІШ – Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник: В 2 т. – Вінниця, 1918.

КЄ – Російсько-український словник: В 4 т. / За ред. А. Кримського і С. Єфремова. – К., 1924–1933. – Т. 1–3.

ДЛЯ ДОДАТКА:

Б-Н – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. В. В. Німчук. – К., 1966.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1982–2012.

ІЕС – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів, 2005.

ІСУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2017. – Вип. 1–17.

Яв. – Яворницький Д. І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т. 1.

А

А́г[ґ]рест 2 – аґрус.

Арга́т 2 – 1) наймит (Гр., Д); 2) волоцюга (Гр.); ВТССУМ та інші джерела – козак у Запорізькій Січі 18 ст., який наймитував на Запоріжжі, у Криму, Молдавії.

Б

Ба́вник* 1 – бавовна, бавовник.

Багатире́нко 1 – син багача.

Базалі́й 1 – незграбна людина; вайло.

Байдала́ 1 – ледар.

Ба́йдич 1 *див.* **Байдала́.**

Бала́ш 2 – піскувата залізна руда.

Баля́р 1 – тесляр, що обробляє балки.

Бамбу́за* 1 – бамбук.

Ба́на* 1 – частина молота.

Барда́ш 1 – велика сокира (і ВТССУМ).

Басу́н* 1 – кінь який басує, скаче, біжить галопом.

Бату́сь 2 – татусь.

Бгач 1 – той, хто бгає, мне що-небудь.

Бе́дрик 3 – сонечко (жучок).

Бези́менко 2 – неназваний, без імені.

Безно́сик 1 – безносий.

Безсо́нько 2 – той, кому ночами не спиться.

Берна́к 1 – палиця з гаком для ловіння овець.

Беса́га 1 – ранець.

Бех 4 – 1) віха, цикута (рослина); 2) різновид бешихи (хвороби) (Гр., ІШ); сучасні словники – вигук (від дієслів «бехнути» і «бехнутися»).

Бинда́р 1 – стрічкар.

Би́ра 1 [у прізвищах також з «і» – Біра] – овеча шапка, бирка.

Біла́ш 2 – 1) хтось білявий і *див.* **Біла́шко** (КЄ); 2) білий хліб (Гр. і ВТССУМ).

Біла́шко 1 – хтось білої масті.

Бі́лик 3 – 1) кушнірський інструмент (ніж) (і ВТССУМ); 2) самець білки (Гр. і ВТССУМ).

Білобо́рдько 1 – хтось із білою бородою; білобородий.

Білору́к 1 – білоручка.

Білору́ченко 1 *див.* **Білору́к.**

Біля́вець 2 – білявий, блондин.

Близня́к 2 – близнюк.

Бліха́р 2 – білильник.

Бо́вкало 3 – 1) нерозумний балакун, базікало; 2) било у дзвоні (і сучасні словники); сучасні словники – калатало.

Бовто́к 1 *див.* **Бовтю́к.**

Бовту́ха 1 – сорт дині.

Бовтю́к 3 – зіпсоване засиджене яйце; бовтун.

Богатирчу́к 1 – малий богатир.

Боголю́б 1 – той, хто любить Бога; боголюбець.

Богоно́с 1 – той, хто несе ікону в процесії.

Бодра́к 1 – молодець (дужий хлопець).

Божу́ха 1 – людина, яка часто божиться.

Бозю́н 1 – святоша.

Боло́тник 2 – 1) той, що водиться в болоті (КЄ); 2) багно (рослина).

Бо́льбут 1 – буркотун.

Бо́рик* 2 – невеликий бір.

Бо́ричок* 1 *див.* **Бо́рик.**

Боса́к 1 – боса людина або босяк.

Босови́к 2 – черевик, який надівають на босу ногу.

Боти́на 1 – полуботок.

Бочка́р* 1 – той, хто вичищає вигрібні ями.

Бо[у]чу́ля 3 – корова з товстим черевом або білими боками (Гр., Д); корова (ІШ; у ВТССУМ – лише «бочуля»).

Боя́к 1 – боєць.

Бояре́нко 1 – син боярина.

Боярчу́к 1 *див.* **Бояре́нко.**

Браве́ць 1 – бравий, відважний, завзятий чоловік.

Брента́ль 2 – бретналь (різновид цвяха).

Бре́ус 2 – неповоротка людина.

Бреха́р 1 – брехун.

Брешко́ 4 – 1) *див.* **Бреха́р** (і сучасні словники); 2) собака, який гавкає (Гр.).

Бри́ло 1 – брила, груда.

Бриля́к* 1 – моласа (гірські породи).

Брова́ч 2 – хтось бровастий; бровань.

Бруха́ч 1 – пузань, черевань.

Бубу́н 1 *див.* **Бо́льбут.**

Бува́йло 1 – бувалець.

Буди́мко* 1 – про півня (який будить рано).

Бузни́к 4 – 1) бузина трав'яниста (Д, ІШ, КЄ); 2) бузинові зарості (Гр., КЄ і сучасні словники); 3) бузковий гай (ІШ).

Бу́йник 1 – забіяка, задирака.

Бульба́к 1 – бульба (рос. клубень).

Бу́льбах 1 – бульбашка.

Бунду́к 1 – похмура, понура людина.

Буня́к 2 – джміль (і ВТССУМ).

Бурбу́ля 1 – ґуля.

Бурунчу́к 1 – буркун (рослина).

Бу́тир 1 – торбина робітника на рибних заводах.

Бу́тор 1 – бутовий камінь.

Бу́хтя 1 – товстун.

Бу́цик 3 – 1) пуп'янок (КЄ); 2) опецьок (дитина) (КЄ); 3) борошняний виріб, смажений на олії; коржик (Гр., ІШ і сучасні словники).

Буцько́ 1 – той, хто любить битися, буцатися.

В

Ва́бник 2 – той, хто приманює, вабить тварин на полюванні.

Ва́жник 2 – той, хто важить що-небудь; вагар.

Ва́нник* 1 – конвалія.

Вари́ха 1 – куховарка.

Васа́га 1 – васаг (віз).

Ве́врик 2 – білка (і ВТССУМ).

Велика́нь 1 – велетень, велет.

Ве́нгер 1 – угорець.

Верескля́ 1 – пискля (дитина).

Верещу́к 1 – жеребець.

Верти́голова 2 – 1) вітрогонка, шалапутка (про дівчину) (КЄ); 2) той, хто має звичку вертіти головою (Гр. і ВТССУМ).

Вертíльник 1 – той, хто свердлить щось; свердляр.

Виволáнець 1 – вигнанець.

Ви́в'юрка 1 – вивірка, білка.

Вигóнець 1 – той, хто виганяє кого-небудь.

Ви́гор 1 – вигорілий ліс.

Ви́літок 1 – пташеня, яке вже може літати (і ВТССУМ).

Вислоýх 1 – хтось капловухий.

Ви́хват 2 – 1) витяг, уривок, цитата; 2) манера, звичка (КЄ); 3) вихоплення (КЄ); ВТССУМ – вибух обурення.

Ви́хватень 1 – вискочка, вискочень; ВТССУМ – перепічка.

Вíбла** 1 – вобла (риба).

Вівсю́к 2 – рослина: 1) грястиця збірна; 2) кострица.

Візничýк 1 – хлопчик-візник (фурман).

Вітровéць 1 – флюгер.

Вíхор 2 – 1) вихор, буревій; 2) вихор (пасмо волосся, яке стирчить догори) (ІШ).

Вовня́р 1 – той, хто робить вироби з вовни.

Водовíз 2 – 1) той, хто возить воду; водовоз; 2) кінь, який возить воду (КЄ).

Водя́к 1 – наплавний або водяний млин.

Водя́н 1 – водяний жук (і ВТССУМ).

Вола́р 1 – пастух волів; воляр, воловик (і ВТССУМ).

Волова́р 1 *див.* **Вола́р.**

Волоха́нь 1 – хтось волохатий або з волохатими ногами.

Волько́ 2 – зменшена назва вола (Н. в. – воло).

Вороти́ло 3 – 1) частина ткацького верстата; 2) палиця, якою повертають крила вітряка (Гр., ІШ і сучасні словники); 3) частина токарного верстата (Гр.).

Ворошо́к 1 – купка чого-небудь.

Восьма́к 1 – восьма частина чого-небудь.

Вошу́н 1 – той, у кого є воші; вошивець.

Вуса́ль 1 – той, у кого довгі вуса; вусань.

Г

Га́бік 1 – котелок (капелюх).

Гада́йло 1 – той, хто багато думає (гадає).

Гадчи́на 1 – думка, гадка.

Гаду́н* 2 – очиток звичайний, заяча капуста (рослина).

Гайдарчу́к 1 – пастушок, який пасе овець.

Гала́нець* 2 – франт.

Гала́нько 1 – бідняк, безштанько.

Га́лда* 2 – насип із пустих порід, шлаку і т. ін., утворений під час розроблення родовищ корисних копалин; відвал.

Гальма́н 1 – галмей, каламін; цинкова руда.

Га́мар* 1 – виплавлення, виплавка.

Гамаре́ць* 1 – щось, виплавлене; виплавок, витопок.

Гане́бник 1 – той, хто гудить, ганить кого-, що-небудь; огудник.

Г[ґ]а́нжа 4 – вада і **Ґанжа́**** 1 – денатурат.

Ганча́р 2 – 1) гончар; 2) плаун булавоподібний (рослина) (КЄ).

Гарматі́й 3 – гармаш, пушкар (і ВТССУМ).

Гвардія́к 1 – гвардієць.

Гвізде́р* 2 [у прізвищах з «о» – Гвоздяр] – майстер, що виробляє гвіздки.

Г(ґ)ду́ля* 2 – айва.

Ге́вало1 – груба, нерозумна людина; гевал, бовдур.

Геле́тка 1 – дійничка.

Гело́т 1 – ілот, невільник (ВТССУМ подає у множині – гелоти).

Гереті́к 1 – єретик.

Гинду́с 1 – індус.

Гі́ркало 1 – той, хто гиркає, бурчить.

Гі́рня 1 – каменярня, каменоломня.

Гладúрь 1 [у прізвищах також без «ь» – Гладир] – гладка людина; гладун.

Гладі́й 3 – 1) той, хто вигладжує, вирівнює що-небудь (КЄ); 2) інструмент колісників (Гр., ІШ і ВТССУМ); 3) шевське знаряддя – клесачка (КЄ).

Гладýнчик 1 – пузанчик, череванчик (про дитину).

Глиня́к 1 – 1) глинище; 2) наглинок; 3) пеліт (глиниста осадова порода); ВТССУМ – алюміній.

Глóба 4 – 1) залізний клин (і ВТССУМ); 2) тягар, клопіт; 3) зігнуте від природи дерево (Гр. і ВТССУМ).

Глуха́н* 1 – глухар (птах).

Глуша́н 2 – глуха людина (і ВТССУМ).

Глушеня́ 1 – пташеня глухаря.

Гнилю́к 2 – 1) шматок гнилого дерева; 2) можливо, про кволу, мляву чи вкриту ранами людину.

Гниля́к 2 – 1) гнилий плід (КЄ); 2) зогнила рослина (Гр. і ВТССУМ).

Гніда́ш 1 – гнідий кінь.

Гнізда́р 1 – пташеня, яке ще не вилітало з гнізда.

Гноянúк 1 – віз для вивезення гною.

Годо́ваник 1 – годованець.

Голеня́ 1 – безпере (голе) пташеня.

Голобоpо́дько – безборода людина.

Голова́рь 1 – 1) ватажок; 2) верхній одвірок.

Голо́дник 1 *див.* **Голодня́к.**

Голодня́к 1 – той, хто не має чого їсти, голодує.

Голотва́ 1 – голота (убогі люди).

Голоцу́ц 1 – пташеня, яке щойно вилупилося.

Гоме́ла́* 1 – омела (рослина).

Гомоню́ха 1 – та, яка любить погомоніти, поговорити.

Горбу́ля 1 – та, яка має горб; горбата.

Гори́ль** 1 – горила-самець.

Горго́па 1 – велика гладка людина (жінка); гергепа.

Горличу́к 1 – самець горлиці.

Горобе́й 3 – горобець (і ВТССУМ).

Горобе́ль 3 *див.* **Горобе́й.**

Горобе́йко 3 – горобець, горобчик.

Горопа́с 1 – горопаха, бідолаха.

Гороховй́к* 1 – гороховий камінь.

Горя́нець 1 – горянин.

Граба́рник 1 – землекоп, грабар.

Гребенни́к 1 – гребінник (рослина).

Греді́ль 1 – частина плуга; гряділь.

Гре́чик 1 – грек.

Гри́мач 2 – непривітна або буркотлива людина.

Грішá́к 1 – назва грішника.

Гробá́рник** 1 – могильник (жук).

Грошови́к 1 – грошовита людина.

Гру́бар 1 – муляр, пічник.

Губá́ль 1 – людина з великими губами; губань.

Губá́ч 3 *див.* **Губá́ль.**

Гуде́бник* 1 *див.* **Гане́бник.**

Гудá́ч 1 – музи́ка, музикант.

Гуді́й 2 – 1) *див.* **Гуду́н;** 2) той, хто гудить, ганить кого-, що-небудь; огудник.

Гуду́н 1 – той, хто гуде; грає на гудку.

Гукáйло 1 – заспівувач під час виконання якоїсь роботи.

Гу́ндзя 1 – той, хто говорить нерозбірливо, у ніс; гугнявий.

Гу́нка 1 *див.* **Гу́ндзя;** ВТССУМ – жінка з племені гунів.

Гу́рик** 1 – косе долото.

Гуртови́к 2 – 1) гуртівник (погонич худоби) (КЄ); 2) очевидно, той, хто продає худобу (ІШ); сучасні словники – той, хто займається гуртовою торгівлею.

Гуся́р 3 – 1) пастух гусей; 2) гусак-гермафродит (Гр.).

Ґ[23]

Ґабінет 1 – кабінет.

Ґаджу́ла 1 – гнойовик (жук).

Ґадзу́ла 1 *див.* **Ґаджу́ла.**

Ґди́ра 1 – буркотлива людина.

Ґоґо́дза 1 – брусниця.

Ґо́лда 1 – балда, блазень.

Ґольк 1 – ковток.

Ґорґу́ля 1 – ґуля.

Ґ[г]ришпа́н 3 – мідянка (фарба).

Ґру́ця 1 – ячмінна каша з горохом.

Ґу́ґель 1 – крендель (борошняний виріб).

Ґудз 3 – 1) кремезна людина (ІШ); 2) ґуля (Гр., КЄ і сучасні словники); 3) вузол (Гр., ІШ і сучасні словники); 4) ґудзик (Гр. і сучасні словники).

---

[23] Усі сучасні однойменні прізвища зафіксовано з літерою «г».

Ґудзі́й 1 – той, хто робить або продає ґудзики; ґудзикар.

Ґудзо́к 1 *див.* **Ґудз** 1).

Д

Даре́ць 1 – дарувальник.

Дармоби́т 1 – нероба, ледащо; ВТССУМ – гулящий, гультяй.

Двору́чко 1 – дворукий.

Деме́н* 1 – стерно.

Де́рба 2 – дерен (трава) (і ВТССУМ).

Дерічу́к* 1 – забіяка.

Дерунéць 1 – жартівлива назва міцного тютюну.

Десяти́нник 1 – церковна особа на Русі, яка спочатку збирала десятину, а пізніше керувала невеликою церковно-адміністративною одиницею.

Джеджо́ра 2 – сойка (і ВТССУМ).

Дженджéра* 1 – маневр.

Джига́йло 1 – залізний стрижень для пропалювання дірок, випікання чого-небудь; жига́ло.

Дзвоня́к 1 – частина обода.

Дзéнгель 3 – дягель (фонетичний варіант, характерний для польської мови).

Дзик* 1 – дзвяк, брязк.

Диве́сник 1 – дивак, химерник.

Дика́нь 1 – дикун.

Дику́ша 2 – гірчак зміїний (рослина); сучасні джерела – різновид тетерука.

Димка́р 1 – майстер, який набиває малюнок на полотно.

Ди́нда 2 – швендя, швендяло (той, хто вештається без діла).

Директоре́нко 1 – син директора.

Ди́шник 1 – дихальне горло, трахея.

Дияконе́нко 1 – син диякона.

Дівчу́к 2 – 1) жартівлива назва дівчинки; 2) бабій, ловелас (ІШ).

Діді́ра 1 – збільшена назва діда.

Діду́р 1 *див.* **Діді́ра.**

Довба́ль 1 *див.* **Дя́тель.**

Довба́р 1 – довбальник (той, хто довбе щонебудь).

Довби́ло 1 – 1) долото; 2) той, хто все зубрить.

Довбоні́с 1 – дубоніс (пташка).

Довге́ло 1 – хтось високий на зріст.

Довге́ля 1 – довготелеса людина.

Довгову́с 2 – той, у кого довгі вуса; довговусий.

Довгору́к 1 – хтось довгорукий.

Довгору́чко 1 *див.* **Довгору́к.**

Довгу́ля 1 – висока міцна жінка.

Докуча́йло 1 – той, хто докучає, набридає.

Дома́р 2 – 1) домувальник, домосід; 2) той, хто піклується про домашнє господарство; домовода (ІШ); ВТССУМ – господар дому.

Домовя́к 1 – домовик.

До́нчик 2 – зменшена назва донського козака.

Дощівни́к 1 – дощовик (плащ).

Доюн 3 – 1) глитай, жмикрут (ІШ, КЄ); 2) надій, удій (Гр.).

Дра́ба 1 – переносна драбина.

Драба́н 1 – драбант (охоронець).

Дриз 2 – хмиз (і ВТССУМ).

Дру́жник 2 – 1) дружинник у князівській дружині (Д); 2) охоронець, сердюк (ІШ).

Друзь 2 – друг (і ВТССУМ).

Дру[ю]чи́ло 1 – великий дрючок, дубець.

Дряпу́н 1 – той, хто дряпає (шкрябає) або дряпається (шкрябається).

Дуба́р 1 – 1) великий дуб (і ВТССУМ); 2) непохитна, сувора людина.

Дуб’яне́ць 1 – личак із дубленої шкіри.

Дуга́р 1 – майстер, який виготовляв дуги.

Дуда́к 1 – дрохва (птах) (і ВТССУМ).

Дуде́ць 1 – той, хто грає на волинці.

Дужа́к 4 – дужа, сильна людина (і ВТССУМ).

Ду́майло 1 – жартівлива назва того, хто думає.

Дума́ч 1 – мислитель.

Дупл́ій 1 – дуплисте дерево.

Ду́рас 1 – йолоп, дурень.

Дурба́ 1 – збільшено-зневажлива назва дурня; дурило.

Душа́р 1 – душитель.

Дю́н 1 – хабар.

Дядю́ра 1 – згрубіла назва дядька.

Дя́тель 1 – дятел.

Дячи́ло 1 – збільшена форма слова «дяк».

Є

Єдна́ч* 2 – 1) той, хто єднає, поєднує кого-, що-небудь (ІШ); 2) застаріла назва того, хто наймає на роботу; підрядник (Д).

Ж

Жа́бинець 2 – жовтець (рослина).

Жа́гель 2 – вітрило.

Жада́к 1 – 1) жадібна, скупа людина; 2) спрагла чогось людина.

Жа́йворінок 3 – жайворонок.

Жакове́ць 1 – грабіжник.

Жба́нчик 2 – жбаник, дзбаник (глекоподібна посудина).

Жебру́н 1 – набридливий прохач.

Жело́ 1 – гостра частина голки; жало.

Жениха́йло 1 – ловелас, бабій.

Жига́н 1 – спритна, хитра людина.

Жи́льник* 2 – жилавий понеділок (перший день Великого посту).

Жинта́рь 1 – янтар, бурштин.

Жистя́к 1 – туя західна.

Жи́тник 4 – 1) жук (Д, ІШ, Гр. і ВТССУМ); 2) польова миша (КЄ); 3) житній пряник (КЄ); 4) людина, селянин (Гр.).

Жма́йло 1 – замазура.

Жмак 3 – 1) оберемок, жмут (Гр., Д і ВТССУМ); 2) поплавок рибальської сіті (КЄ).

Жмуд* 1 – бевзь, бевзень, бовдур.

Жмук 1 – жмут, пачка, в'язка.

Жмурі́й 1 – той, хто жмуриться (примружує очі).

Жмурко́ 3 *див.* **Жмурі́й.**

Жо́вник 2 – частуха звичайна (рослина).

Жорня́к* 1 – пісковик (гірська порода).

Жубр 1 *див.* **Зу́бер.**

Жува́ка 1 – про того, хто постійно жує.

Жупа́нник – той, хто виготовляв жупани.

Жура́н 1 – таволга (рослина).

З

Забіга́йло 3 – підлесник, облесник (і ВТССУМ).

Забо́рець 1 – загарбник.

Заверта́йло 3 – той, хто каструє тварин (і ВТССУМ).

Зави́н 2 – завивання, обвивання.

Заганя́ч 1 – той, хто заганяє кого-небудь (не на полюванні).

Загина́йло 1 – той, хто вживає грубі, непристойні слова; ВТССУМ – той, хто щось загинає.

Загреба́йло 1 – той, хто забирає, загрібає все собі.

Задоро́жній 1 [у прізвищах також з «и» – Задорожний] – той, хто живе за дорогою.

Задьо́ра 2 – 1) задирака (і сучасні словники); 2) задирка на пальці (КЄ).

Зайко́ 2 – зменшена назва зайця; зайчатко, зайченятко.

Закрава́ч 1 – закрійник.

Закри́тка* 1 – заклеєний по краях лист.

Закру́тник 1 – імовірно, найменування того, хто закручує, загинає що-небудь.

За́купець 2 – закупник.

Зали́вач 1 – той, хто заливає щось; заливальник.

Зали́за 1 – гладенько зачесана (зализана) людина.

Залі́па* 1 – щось наклеєне (наліплене).

Замерзля́к* 1 – бурулька.

Замо́ра 1 – заморювання голодом, роботою і т. ін.

Заму́ла 1 – місце в річці, ставку, занесене мулом.

Зано́ра 1 – задирка на дошці.

Запрага́йло 1 – той, хто запрягає тварин.

Заре́ченець* 1 – той, хто склав зарік (дав обіцянку не робити чого-небудь).

За́сід 1 – присід.

Заста́вець* 1 – заручник.

Застьо́ба 1 – застібка.

Зася́дько 1 – людина, яка довго де-небудь засиджується.

Захо́дько 1 – захожий, чужинець.

Зашива́йло 1 – той, хто зашиває що-небудь.

Зерня́к 1 – зернівка (плід злаків).

Змерзлю́к 2 – той, хто мерзне; мерзляк.

Змійове́ць 1 – 1) змійовик (мінерал); 2) металевий медальйон.

Знайду́шка 1 [прізвище – Знайдушко] – знайда (підкинута дитина, яку знайшли).

Золя́р 1 – той, хто продає золу.

Зуба́ха 1 *див.* **Зуба́ч.**

Зуба́ч 2 – той, у кого великі зуби; зубатий.

Зу́бер 1 – зубр.

Зубі́й 1 – той, хто зубить (вирубує зубці або робить насічки).

Зубча́к** 1 – різновид столярного струга.

Зятько́ 2 – зменшена форма слова «зять»; зятьок.

І

Іко́нник 1 – той, хто продає ікони; ВТССУМ – іконописець.

І́манець 1 – ловець.

І́мбрик 1 [у прізвищах також із другою «і» – Імбрік] – застаріла назва чайника.

І́[и́]риця 3 – 1) пташка, яка повернулася з теплих країв (Гр., КЄ); 2) тритон (Гр., Д); 3) карга (Гр., Д).

Ї

Їда́к 2 – 1) їдець (і сучасні словники); 2) жартівлива назва зуба (КЄ).

Їжу́к 1 [у прізвищах також з «і» – Іжук] – їжак.

К

Кабарди́н 1 – кабардинець.

Кабро́ 1 – груба, неосвічена людина.

Ка́бушка 1 – маківка, тім'я.

Кава́рник 1 – власник кав'ярні.

Кава́с 1 – жандарм, поліцейський у Туреччині.

Ка́дов 1 – велика діжка.

Каза́нник 1 – майстер із виготовлення металевих виробів.

Казе́нець 1 – казенний селянин (селянин-кріпак, що належав державі, а не поміщикові).

Казноді́й 1 – проповідник.

Кале́ник 2 – 1) хліб із калиновими ягодами (Гр.); 2) дубоніс (пташка) (КЄ).

Калине́ць 1 – плодова кісточка.

Калму́к 1 – калмик.

Калу́гер 1 – монах.

Камарди́н* 1 – простонародна назва камердинера.

Камізе́ля 1 – одяг без рукавів; камізелька, куцина.

Капка́нник 1 – майстер із виготовлення капканів.

Капла́н 1 – капелан.

Каплі́й 1 – п'яниця.

Капустя́ник* 1 – город із капустою.

Карава́нець 1 – той, хто супроводжує караван.

Карбу́н 1 – батіг, нагайка.

Карда́ч 1 – робітник на суконній фабриці.

Карлю́к 1 – карлик.

Карману́ць 1 – зменшена назва кармана; кишенька.

Карта́ч 2 – 1) гільза; 2) батіг (ІШ).

Карти́нник 1 – продавець картин.

Каря́ка 1 – людина з ушкодженими частинами тіла; каліка.

Кацапу́з 1 – глузлива або зневажлива назва росіянина.

Ква́сик 1 – конюшина.

Квич 1 – дрізд.

Кво́ка 1 – квочка, квоктуха.

Ке́льбух 2 – тельбух.

Ке́ренець 1 – ймовірно, житель Керенська – сучасного Вадинська (Росія).

Кі́бель** 1 – тюремний туалет.

Кірш 1 – вишнева горілка.

Кі́стер 1 – причетник у лютеран.

Кістра́ 1 – костриця (частина стебла конопель, льону).

Клапо[в]у́х 1 – бевзень, телепень.

Клек* 1 – жаб'яча ікра.

Кле́рик 1 – клірик (церковний служитель).

Кли́кач 1 – гучок (учасник облави на полюванні).

Кли́мець* 1 – один із різновидів голубів (голуб-синяк).

Кли́ша 2 – клишонога людина.

Кліо́па 1 – товкач (у ступі).

Клю́цка 1 – маленька галушка.

Кмі́та 2 – той, хто все помічає; спостережливий або кмітливий.

Книше́вич 1 – син духовної особи, попович.

Княже́нко 1 – син князя; князенко.

Ковали́шин 1 – належний ковалисі (у прізвищі, очевидно, що син ковалихи).

Ко́ванець 1 – оздоба з кутого металу.

Ко́вба 1 – неповоротка людина.

Ко́вба́нь 2 – яма з водою, болотом; ковбаня.

Ко́вдря 1 – ковдра.

Ковела́* 1 – бондарський інструмент для згинання обручів.

Ове́рник 1 – майстер із виготовлення килимів; килимар, килимник.

Ко́вза́ль 1 – той, хто катається на ковзанах.

Ковза́р 1 *див.* **Ко́вза́ль.**

Ови́ка* 1 – кома (розділовий знак).

Ко́вмір 2 – комір.

Ово́дник 1 – хребет.

Кодо́льник 1 – робітник (рос. работающий с нагалу; нагальщик).

Кожури́на 1 – оболонка, шкурка.

Козире́ць* 1 – козир (у картах).

Коко́та 1 – утриманка, повія.

Колодня́к* 1 – будівельні зрубані дерева.

Коло́дяжник 1 – колодязник (той, хто копає й ремонтує колодязі).

Коломи́єць 2 [у прізвищах також з «і» – Коломієць] – 1) добувач солі; 2) житель Коломийського округу (Гр.).

Ко́лотов 3 – 1) колотівка (Гр., Д); 2) діалектна назва водяного млина (КЄ).

Ко́лпик 1 – колпиця (пташка).

Колу́н 2 – 1) людина, яка коле (рубає) дрова (КЄ); 2) різновид сокири (ІШ і сучасні словники).

Колупа́йло 1 – 1) очевидно, жартівлива того, хто копає що-небудь; 2) той, хто повільно щось робить, мнеться.

Кольма́н 1 – носар (різновид йоржа).

Колю́га́* 1 – рослина, що нагадує будяк (відкасник звичайний).

Колю́ка 1 *див.* **Колю́га́.**

Комаре́ць 1 – зменшена назва комара.

Комарчу́к 1 *див.* **Комаре́ць.**

Комі́нник 2 – 1) вершник, комонник (КЄ); 2) сажотрус, коминяр (ІШ).

Контю́х* 1 – сліпа кишка.

Коня́к 1 – кінський послід, гній.

Копа́йло* 1 *див.* **Колупа́йло.**

Копа́к – копичка (сіна, соломи).

Копа́н 1 – грубий, різкий удар ногою, коліном; стусан.

Копи́ло* 2 – дерев'яне знаряддя для виготовлення взуття; копил.

Копило́к* 1 – зменшена назва копила; копилець.

Копилю́к* 1 *див.* **Копило́к.**

Копітько́ 1 – копітка людина.

Копоту́н 2 – млявий, повільний, маруда.

Кореня́к 1 – 1) коренастий, кремезний чоловік; 2) кореневище.

Кори́сько 1 – збільшена назва кори.

Кори́тник 1 [у прізвищах також з «і» – Коритнік] – майстер із виготовлення корит.

Корова́йник 1 – 1) той, хто пече або продає короваї; 2) той, хто носить коровай на весіллі; 3) посуд для короваю.

Коростіве́ць 1 – хворий на коросту.

Корча́нь 1 – дерева з викривленими стовбурами або щось криве.

Коря́ка* 1 – сук.

Косе́ць 2 – 1) косе, бокове вітрило; 2) той, хто косить траву; косар (КЄ); 3) косинець (трикутник) (ІШ).

Ко́сик 1 [у прізвищах також з «і» – Косік] – дрозденя (пташеня дрозда).

Косма́* 1 – бавовна.

Косма́ч 1 – 1) косматий, патлатий; 2) ломиніс (рослина).

Кости́р* 2 – гравець у кості; костирник.

Кости́ря 1 *див.* **Кости́р.**

Костри́к 1 – йорж (риба).

Ко́струб 3 –1) яструб (Гр., Д і сучасні словники); 2) нечупара, неохайна людина (і сучасні словники); 3) вихор (пасмо волосся на голові) (Д); 4) весняна гра (Гр. і сучасні словники).

Ко́стур 4 – 1) костогриз (птах) (ІШ); 2) палиця (і сучасні словники) і **Ко́сту́р** 1 – очевидно, кістлява людина (КЄ).

Кость́ка 1 – велика кістка; маслак, костомаха.

Костяне́ць* 1 – виріб із кістки.

Костяни́к 1 *див.* **Костяне́ць.**

Кот 1 – пристосування з паль для ловіння риби.

Котеле́ць 1 – казанок, чавунець.

Котя́к 1 – котячий послід.

Коца́р 1 (і ВТССУМ) і **Коца́рь** 2 – виготовлювач грубих килимів.

Ко́чик* 1 – частина граділя (у плузі).

Коше́[і́]льник 1 – той, хто плете кошики.

Кошо́вка 2 – кошівка, кошик.

Кра́йчий* 2 – той, хто ріже що-небудь.

Кра́кало 1 – той, хто постійно бурчить, лається або пророкує щось погане.

Кра́марчик 1 – зменшена назва крамаря.

Краси́ворон 1 – ракша, сивограк (птах).

Красо́ха 1 – красуня.

Красю́к 3 – красень.

Краю́ха 1 – шматок хліба.

Кремі́нник 1 – силікат.

Кресю́к 1 – кремінець, кремінчик.

Криве́ць* 1 – крива лінія.

Криворо́тько 1 – той, хто має кривий рот; криворотий.

Кривору́чко 1 – той, хто має криві руки; криворукий.

Кривохві́ст 1 – той, хто має кривий хвіст.

Кривуля́ка 1 – криве дерево.

Криву́нда* 1 – карикатура, потвора.

Кри́кса 2 – криклива, плаксива, вересклива дитина.

Крила́ч 1 – той, хто має довгі крила; довгокрилий.

Криля́к 1 – крилоподібна пліва (на оці).

Криця́к 1 – жук (Buprestis L.).

Кро́тик 1 [у прізвищах також з «і» – Кротік] – зменшена назва крота.

Кроть 1 – раз (у лайливому вислові; західноукраїнське).

Крочи́к 1 – іноходець (кінь).

Кру́глик* 1 – невеликий окремий лісок.

Кру́жень 1 – низ у цибулини.

Кружі́й 1 – той, хто крутить що-небудь.

Кружі́ль 2 – конус.

Кружля́к 1 – діалектна назва крейсера.

Круподе́р 1 – круп'яр, круподерник (той, хто дере крупи).

Круп'яни́к 1 – круп'яна каша.

Круте́ник 1 – скручений жмут соломи або чогось іншого.

Крути́голов 1 – крутиголовка (пташка з рухливою шиєю).

Кру́тик 2 – 1) вітрогон, жевжик (КЄ); 2) кучерик (КЄ); 3) завиток у мережках (ІШ).

Круше́ць 2 – 1) мінерал (ІШ); 2) шматок виплавленого металу; виплавок (Д).

Кубрі́й 1 – п'яниця, гультяй.

Кубу́к 1 – верхній одвірок у дверях.

Кува́ч 1 – той, хто кує, клепає що-небудь.

Ку́дер 1 – 1) кучер, локон; 2) верхівка рослини.

Кудлі́й 1 – кудлань, патлань.

Кудря́й 1 – хтось кучерявий; кучерявець.

Кузи́нок 1 [у прізвищах також з «і» – Кузінок] – назва кузена (у західноукраїнському діалектному мовленні та міському койне другої половини XIX – першої половини XX ст.).

Кузя́ва 1 – кузька, комашка.

Кунді́й 1 – клірик.

Ку́лій** 1 – кулі (у деяких країнах – люди нижчої касти).

Ку́мчик 1 – лагідна назва кума; кумась, кумець.

Куни́чка* 2 – зменшена назва куниці.

Купче́нко 1 – син купця.

Кура́к* 1 – курка-гермафродит; ВТССУМ – нерозкрита коробочка бавовника, що залишається після осінніх заморозків.

Ку́рдик 1 – карлик, курдупель.

Куригá 1 – мореля, жерделя.

Кури́ло 1 *див.* **Кубрі́й.**

Ку́про 1 – куприк (у птахів).

Курбе́ла 1 – смерч.

Курта́ч 1 – куртка.

Кусл́ій 1 – назва того, хто кусається.

Ку́стос* 1 – назва охоронця музею.

Куся́ка 1 – кусливий, кусючий.

Кутерно́га 1 – хтось клишоногий.

Кутя́нин 1 – житель якоїсь частини села, кутка.

Кухаре́ць 1 – зневажлива назва кухаря.

Куца́нь 1 – жартівлива назва низької людини.

Куцопа́л* 1 – рушниця, гвинтівка з укороченим дулом; обріз.

Куча́р* 1 – торговець курьми.

Кучу́к 1 *див.* **Ко́чик.**

Л

Лабу́за 1 – підлабузник, підлиза.

Лабу́сь 1 – діалектна назва чоловіка, який любить залицятися до жінок; зальотник.

Лазури́к 1 – мінерал синього кольору; лазуровий камінь.

Лазу́ха 1 – та, яка десь лазить, любить лазити.

Лапа́ч 1 – хтось із великими лапами; лапатий.

Ла́пиця 1 – інструмент для витягування цвяхів.

Ластіве́ць 1 – ваточник сирійський (рослина).

Леве́нчик* 2 – назва молодого хлопця; молодчик, козаченько.

Ле́вик 3 – 1) зменшена назва лева або левеня; 2) левова голова (застібка) (КЄ).

Леге́за 1 – лежень, ледащо.

Ле́день 1 – ледар.

Ле́лич* 1 – лелека-самець.

Ле́мех 1 – неповоротка людина.

Лесня́к* 1 – слюда.

Лесту́ха 2 – підлесниця, облесниця, підлиза.

Летю́ха 1 – та, яка літає.

Линю́к 2 – той, хто линяє (про птахів).

Линя́к 1 *див.* **Линю́к.**

Лискове́ць 2 – яшма (мінерал).

Лисогі́р 2 – гора з голою вершиною (не вкрита рослинами).

Лисого́ра 1 *див.* **Лисогі́р.**

Лисота́ 1 – назва, утворена від прикметника «лисий».

Ли́цій 1 – дереза звичайна (рослина).

Лі́вшун 2 – лівша, шульга.

Лікарчу́к 3 – поганенький лікар.

Лісня́к 1 – людина, яка живе в лісі; лісовик.

Лоба́к 1 – велика галька (як голова завбільшки).

Лоба́н 1 – лобань і *див.* **Лобко́.**

Лобко́ 1 – людина з великим лобом (і ВТССУМ).

Ло́бурець 1 – лобур.

Лозиня́к 3 – птах: 1) вівчарик; 2) різновид солов'я (Гр.).

Ло́сик 1 – зменшена назва лося.

Лоти́ш 1 – латиш.

Лука́нь* 3 – 1) луг, лука (Гр., Д і ВТССУМ); 2) дугоподібний вигин річки (Гр., КЄ).

Лупи́ніс 1 – ластовень (рослина).

Лущáй 1 – той, хто щось лузає, гризе.

Люле́чник 1 – той, хто курить люльку.

Лю́па 1 – лупа (оптичний прилад).

Лю́ра 1 – бурда.

Ля́мар 1 – напевно, майстер, що робив лямки.

Ляску́н 2 – балакун, базікало.

М

Мáджар* 1 – фазан.

Мадя́рин 1 – мадяр, угорець.

Мáзáйло 1 – той, хто замурзує, бруднить кого-, що-небудь.

Мазе́пка 1 – повновида людина.

Майдебу́р 1 – застаріла назва магдебурзького права.

Майо́рик 1 – зменшена назва майора.

Мáйстрик 1 – зменшена назва майстра.

Майстерчу́к 1 – 1) маленький майстер; 2) поганенький майстер.

Мáйчик 1 – шпанська муха (жук).

Макого́ник 1 – товкачик (яким товчуть що-небудь).

Макоі́д* 1 – жартівлива назва зуба.

Макосі́й* 1 – мряка, мжичка.

Малкó 1 – малюк.

Маляре́нко 2 – син маляра.

Мамси́н 2 – матусин синок, мамій.

Мана́шок 1 – зменшена назва монаха.

Ма́ргель 1 – мергель (гірська порода).

Маркета́н 1 – мандрівний крамар.

Марчу́к 2 – той, хто народився в березні (рос. – в марте) (КЄ) та цуценя, яке народилося в березні (Гр. і ВТССУМ).

Ма́селко 1 – масельце (масло).

Машля́к 2 – фарба для посуду.

Медни́к 1 – медоносна рослина.

Медове́ць 1 *див.* **Медни́к.**

Медовни́к 1 – різновид глухої кропиви.

Меду́н 1 – улеслива, солодкомовна людина.

Межівни́к 2 – той, хто міряє землю; межовик, землемір.

Мельо́н 1 – палиця, щоб повертати млинове каміння.

Менжу́н* 1 – той, хто купує та перепродує товар; баришник.

Мере́жник 1 – той, хто робить мереживо.

Мерине́ць 1 [у прізвищах також з «і» – Мерінець] – пестлива назва мерина.

Метеля́ 1 – маленький метелик.

Ми́га 1 – жест, рух.

Миляни́к 1 – мильнянка (рослина).

Ми́тник 4 – 1) той, хто збирає мито (і сучасні словники); 2) шолудивник (рослина) (КЄ).

Мідя́нець 1 – куприт (червона мідна руда).

Мізе́ра* 1 – нікчема.

Мі́нька* 1 – вимінювання, вимін.

Мі́рочник 1 – той, хто щось міряє, вимірює.

Мовку́н 1 – мовчазна людина.

Мовчу́к 1 – мовчанка.

Мозди́р 1 – фонетично змінена в народно-розмовному мовленні назва давньої зброї – мортири.

Мозі́ль 1 – мозоль.

Мокра́к 1 – болото, багно.

Молда́вець 1 – молдаванин.

Молодько́ 1 – юнак, парубок.

Молочня́к 1 – 1) молочай (рослина); 2) вигодуване молоком теля, порося.

Моля́вка 1 – дрібна риба, мілька.

Морга́ч 1 – той, хто часто моргає; моргун.

Морда́ль 1 – хтось мордатий.

Мо́рдик 1 – маленький дог.

Морко́вник 2 – 1) той, хто торгує морквою чи любить моркву (КЄ); 2) рослина: морківник (ІШ і сучасні словники) та дика морква (ІШ).

Моркоту́н 1 – буркун, буркотун.

Морозю́к* 3 – водомороз, рибалочка (птах).

Морча́к 1 *див.* **Морща́к.**

Морща́к* 3 – морська свинка.

Моско́вець 3 – 1) росіянин (і сучасні словники); 2) москвич (КЄ).

Моталий́га 1 [у прізвищах із «г» – Моталига] – марнотрат, тринькало і **Моталий́га** 1 – шахрай, махляр.

Мота́ч 1 – той, хто мотає нитки, дріт і т. ін.; мотальник.

Мотузя́ка 1 [у прізвищах також без «а» – Мотузяк] – збільшена назва мотузки.

Мо́ха** 1 – мокко (кава).

Мо́хна 2 – перстач повзучий (рослина).

Мо́хор 1 – шахрай.

Мощи́р 1 *див.* **Мозди́р.**

Мужичу́к 1 – дитина мужика (селянина); мужича.

Мукоме́ля 1 [у прізвищах кінцева «а» – Мукомела] – мельник, мірошник.

Мукосі́й 2 – 1) той, хто просіює борошно; 2) лабазник – власник або продавець лабазу (приміщення для зберігання або продажу зерна й борошна) (КЄ).

Мура́вчик* 1 – огірок корнішон.

Му́рко 1 – той, хто муркоче (переважно про кота).

Мусі́й** 1 – гноївка.

Му́ти(е)ль 1 – метелик.

Мушни́к 1 – мухомор.

Мушта́ 1 – пасмо (волосся, шерсті, вовни); мичка.

М'я́ло 3 – 1) макогін (і сучасні словники); 2) млява, повільна людина (і сучасні словники); 3) той, хто мне, бгає що-небудь (КЄ).

Н

Набива́йло 1 – той, хто набиває ціну.

Нава́ра 1 – те, що наварене на залізі.

Наганя́йло 1 *див.* **Набива́йло.**

Нагина́йло 1 – той, хто щось нагинає або сам нагинається.

Нагні́й 1 – гній у рані, сукровиця.

Надба́йло 1 – той, хто надбав що-небудь.

Наджо́га* 1 – назва, що означає неповноту дії – часткове спалення, спечення (рос. наджог, наджога).

Налива́йко 4 – 1) жук – шкідник зернових культур (і ВТССУМ); 2) той, хто наливає що-небудь; наливальник (Гр., КЄ і ВТССУМ).

Налива́йло 1 *див.* **Налива́йко** 2).

Наме́тник 1 – той, хто робить або ставить намети (шатра).

Наса́да* 1 – основа в рослині (напр. листка).

Наса́дни́к 1 – той, хто насаджує що-небудь і садівничий.

Насипа́йло 1 – насипальник.

На́ступень 1 – східець.

Небе́сник 1 – небожитель.

Не́бо́ж 1 – небіж.

Не́бут 2 – небуття.

Невго́да 1 – негода, знегода.

Неві́да 1 – хтось нетямущий, незнаючий.

Недо́діл* 1 – неналежне розділення, позбавлення чого-небудь.

Недо́ступ 3 – 1) кінь або віл, задні ноги якого не покривають слідів передніх (Гр. і ВТССУМ); 2) різновид народного танцю (ІШ); 3) неповне наближення, підхід (КЄ).

Некраса́ 1 – некрасивість.

Не́льмина 1 – м’ясо нельми (риби).

Не́нько 2 – західноукраїнська назва батька; неньо.

Непосидя́ка 1 – непосидюча людина; непосида.

Не́рух 1 – нерухомість, нерухливість.

Несмія́н 1 – той, хто не сміється; кого важко розсмішити.

Нете́са 1 – неосвічена людина; неотеса.

Неха́йко* 1 – напевно, про того, хто часто вживає слово «нехай» (рос. небоська).

Нечіпа́йло 1 [у прізвищах також з «и» – Нечипайло] – образлива людина, яка не любить жартів; недоторка.

Низьо́к* 1 [у прізвищах також з «і» – Нізьок] – ніша, закапелок.

Ницько́ 2 – ница людина.

Німчу́р 1 – лайлива назва німця; німчура.

Нічви́д 1 [у прізвищах також з «и» – Ничвид] – різновид кажана.

Новоприхо́дько 1 – новоприбулець.

Носа́нь – той, у кого великий ніс.

Нюшко́ 1 – той, хто щось винюхує.

О

Обли́ва́нець 1 – людина, яку хрестили без занурення у воду.

Обли́ва́ч 1 – той, хто кого-, що-небудь обливає.

Огірча́к 2 – скабіоза (рослина).

Одве́рник 1 – сторож біля воріт.

Оджо́га 1 – пройдисвіт, проноза.

Окупни́к 1 – той, хто викуповує кого-, що-небудь; викупник.

Опіка́нець 1 – той, хто перебуває під опікою; підопічний.

Оса́дець 1 – перший поселенець; колонізатор, осадчий.

Оса́дця 1 *див.* **Оса́дець.**

Осінчу́к 1 – тварина осіннього приплоду, виводу.

Осіньчу́к 1 – 1) *див.* **Осінчу́к;** 2) озимий дуб.

Осьма́чка 2 – восьма частина чого-небудь.

Ото́ка 1 – тимчасовий острів.

П

Па́зюр 1 – пазур, кіготь.

Палама́рик 1 – зменшена назва паламаря.

Пала́шик 1 – зменшена назва палаша.

Пала́шник 1 – воїн, озброєний палашем.

Пали́га 1 – збільшена назва палиці.

Палю́к* 1 – очевидно, палець у дулі (рос. копок).

Палю́ра 1 *див.* **Пали́га.**

Папу́шка 1 – зменшена назва папуші (в'язки тютюнового листя).

Паршá́к 1 – людина з паршами; паршивець, шолудивець.

Пáшкут 1 – деряба (різновид дрозда).

Пащеку́н 2 – той, хто пащекує, лихословить, кричить.

Пéкур 1 – гар у люльці.

Пелехáнь 1 – патлань, кудлань.

Пелехáч 1 *див.* **Пелехáнь.**

Пенцáк 1 – страва із цілої ячмінної крупи.

Пéприк 1 – паприка.

Перéкинько 1 – вітрогон, жевжик.

Перéку́пець 2 – перекупник, перепродувач.

Перемáн* 1 – переманювання.

Пестру́ха 2 – різновид форелі; ВТССУМ – гонорова, непокірна дівчина чи жінка, яку потрібно упокорити.

Пи́льник* 2 – 1) *див.* **Пильня́к** (КЄ); 2) терпуг, напилок (ІШ і сучасні словники).

Пильня́к* 1 – плащ від пилу.

Пи́рка* 1 [у прізвищах також з «і» – Пірка] – індійська курка.

Пи́рхавка 1 – подразнення, лоскотання в горлі; пирхота.

Писа́льник 1 – застаріла назва письменника.

Пихті́й 1 – той, хто пихкає, пихтить.

Пиша́ха 1 – гордовита жінка; гордівниця.

Пи́щалка 1 – пищик, пискавка.

Підбере́жник* 2 – плакун (рослина).

Підда́нок 1 – підданий, підданець.

Підкида́йло 1 – той, хто підкидає щось.

Підку́р 1 – те, чим підкурюють бджіл.

Підку́с 1 – спокуса, спокушення.

Підле́па 1 – той, хто підлизується; підлиза.

Підстри́га́ч 1 – той, хто підстригає.

Пі́дстріл 1 – підстрелення (від дієсл. «підстрелити»).

Пізню́к 2 – який народився або дозрів пізніше від інших.

Пізня́к 2 *див.* **Пізню́к.**

Пізню́р 1 – 1) той, хто завжди запізнюється; 2) пташеня, яке пізно вилупилося.

Пі́лько 1 – поле, полечко.

Пі́нязь 2 – гріш.

Пі́рко 1 – черевне перо (плавець) у риби.

Піску́н 2 – піскуватий ґрунт.

Пістра́к* 1 – модринова губка (гриб).

Пісту́н 1 – той, хто пестить, доглядає когось; пестун, доглядач.

Пі́тик** 1 – можливо, вид мавп.

Піхо́тник 1 – піхотинець.

Плеска́ч 4 – 1) ляпанець, ляпас (Гр., Д, КЄ і сучасні словники); 2) плескатий хліб (Гр., і сучасні словники); 3) той, хто плескає в долоні (ІШ); 4) квасоля з плескуватими зернами (ІШ); 5) брехун (КЄ).

Плец 1 і **Плець** 4 – садиба, ґрунт (у ВТССУМ – лише «плець»).

Плохті́й 1 – нерішуча, неповоротка, вайлувата людина; тюхтій.

Плу́жник 1 – той, хто оре плугом; плугатар.

Плутько́ 1 – той, хто говорить плутано, суперечливо.

Плющі́й 1 – робітник, який плющить щонебудь; плющильник.

Пля́цик 1 – плацик, майданчик.

Побіга́йко 1 – 1) непосида; 2) побігач.

Побігу́н 1 – 1) людина на побігеньках; 2) той, хто швидко бігає й ловить кого-небудь.

По́вод 1 – застаріла назва позивача.

По́йчик 1 – вівчарик (птах).

По́дина 1 – стожарня (для зберігання скирт) і **Поди́на** 3 – низина (і сучасні словники); сучасні словники – 1) рівне місце в горах і 2) подова плита в плавильній печі.

Поді́льник 1 – розподільник (людина, яка розподіляє що-небудь); сучасні словники – прилад.

Подоро́жка 1 – поїздка.

Покре́па 1 – підпора.

Покрове́ць 2 – футляр, чохол.

Полива́йко 1 – той, хто що-небудь поливає; поливальник.

Поли́вода** 1 – повінь, повідь.

Полиня́к 2 – полинова настоянка; полинівка.

Полі[е]ту́н 1 – 1) той, хто літає; літун; 2) моторна, проворна людина.

Політа́йко 1 – хтось швидкий, проворний.

Полови́ч 2 – той, хто має половину паю в якійсь справі або володіє майном із кимсь удвох; половинщик.

Полоху́н 1 – боягуз, страхополох.

Помазу́н 2 – той, хто що-небудь маже; мазальник.

По́ман* 1 – іменник, утворений від дієслова «поманити».

Попадчу́к 1 – син попаді-удови.

Попелу́ха* 1 – гашене вапно.

Попельну́ха 1 – попелюха (хвороба рослин).

Попеля́р 2 – той, хто палить попіл для продажу.

Попілну́ха 1 *див.* **Попелу́ха.**

Поплю́йко 1 – той, хто плюється.

Попо́вець 1 – старообрядець, що належав до попівщини.

Поросю́к 3 – порося (кабанчик).

По́сник 1 – той, хто постить, дотримується посту; пісник (і ВТССУМ).

Посполита́к 1 [у прізвищах з «і» – Посполітак] – воїн посполитого рушення – ополчення.

Посте́льник 1 і **Пості́льник** 1 – особа, яка слідкувала за порядком у спальні царя або князя (у ВТССУМ лише «постільник» – у Росії у 15–17 ст. – особа, яка відала великокняжою (царською) спальнею).

Постови́к 1 – дзвін, який дзвонить у Великий піст.

Постоля́ка 1 – збільшена назва постола (взуття).

Постоя́льник 2 – пожилець, постоялець.

Пота́с 1 – калій.

По́тах 1 – зменшення, убуток.

Поту́рник* 1 – той, хто потурає комусь; потуральник.

Похи́лина 1 – похил, схил.

Похо́дня 1 – смолоскип, факел.

Похожа́й 2 – той, хто ходить, швендяє без діла.

Почату́н 1 – призвідник, заводій, заводіяка.

Почина́йло 1 – глузлива назва того, хто починає, розпочинає що-небудь.

Почта́рь 2 [у прізвищах також без «ь» – Почтар] – поштар (листоноша) і власник пошти.

Прач 4 – 1) той, хто пере одяг (ІШ, КЄ);
2) праник (і сучасні словники).

Прачка́р 2 *див.* **Прач** 1).

При́гор 1 – згірок, горбок.

Прие́мець 1 – той, хто приймає що-небудь; приймальник.

Прики́дько 1 – той, хто прикидається, удає що-небудь.

Припе́ка 1 – спека.

Прис 1 – провінційна назва пожежного насоса.

Присо́ха 1 – присох (підпора, стовп у тину).

При́тупень 1 – припутень (пташка).

При́хатень 1 – бокова кімната.

Прихова́йко 1 – той, хто любить щось приховувати, зберігати.

Приятельчу́к 1 – друзяка (фамільярно або іронічно).

Прозо́рець 1 – провидець.

Псалти́рник 2 – 1) дяк (ІШ); той, хто читає псалтир (ІШ); 2) той, хто вивчає псалтир (Гр.).

Птича́р 1 – той, хто ловить, продає або доглядає птахів.

Пту́шка 1 – пташина, птах.

Пузі́й* 1 – глитай.

Пу́зько 1 – пузце.

Пу́кля 2 – кучер, локон.

Пу́нька* 2 [у прізвищах також з «о» – Пунько] – жабка-джерелянка.

Пурха́йло 1 [у прізвищах без «й» – Пурхало] – той, хто пурхає.

Пу́тник* 1 – польовий льонок.

Пу́цик 1 – мазун, пестун.

Пуча́к 1 – великий палець.

Пушка́рник 1 – майстер, який виготовляв зброю.

Р

Ра́єць 1 – порадник, райця.

Раку́з 1 – лайлива назва українця-католика в Придніпров'ї.

Ра́шаве́ць 1 *див.* **Маркета́н.**

Ра́шпля 1 – скат (риба).

Реву́га 1 – короп, сазан.

Ре́павка 1 – перестигле насіння, що вже тріснуло.

Репе́тя 1 [у прізвищах також з «а» – Репета] – людина, яка кричить, репетує.

Реп'я́шник* 1 – парило (рослина).

Решетня́к* 1 – білий гриб; ВТССУМ – назва гриба.

Рипі́й* 2 – ріпак (рослина).

Ришт 1 – козли (у бондарів).

Ри́чка 3 – доярка.

Рого́жник 1 – той, хто виготовляв рогожі або циновки.

Рожа́н 1 – троянда.

Розго́н 2 – 1) розгін (рух, набирання швидкості); 2) розганяння когось (ворога, неприятеля) (Д).

Ро́зкрут 1 – дерев'яне кільце.

Ро́павка 3 – 1) жаба, ропуха (Гр., Д і сучасні словники); 2) невеликий гарбуз (ІШ).

Рота́нь 1 – різновид бичка (риби); ВТССУМ – риба ряду окунеподібних.

Рудо́ха 1 – мідянка (змія).

Рума́н 1 – ромашка.

Руше́нець 1 – 1) військовозобов'язаний; 2) ополченець.

Ря́дник 1 – особа, що виконує якусь роботу за оплату на замовлення; підрядник.

С

Савти́р 1 – псалтир.

Свашко́ 1 – посередник (у купівлі, угодах і т. ін.).

Свинчу́к 2 – свинтус, свинюка.

Святко́ 1 і **Святько́** 1 – богомільна людина або людина, яка вдає праведника; святенник.

Свято́ха 2 – 1) людина, яка прикидається набожною; 2) жартівлива назва ледаря, гультяя (КЄ).

Селя́вка 1 – різновид шемаї (риби).

Семиба́тченко 2 – глузлива назва безбатченка, байстрюка.

Семи́розум 1 – великорозумник, розумаха.

Сиза́к 1 – сизий голуб.

Сико́ра 1 [у прізвищах також з «і» – Сікора] – синиця (і ВТССУМ).

Сіве́ць 1 – сіяч.

Сія́к* 1 – благородний опал.

Сіма́ка 1 – сімка.

Сім’я́к 1 – сім’янин.

Скалу́ба 1 – облуплене, обдерте місце (наприклад, на дошці); скалубина.

Сквúря 1 – хуртовина, завірюха; шквиря.

Ске́льник 1 – пустельник, самітник, аскет.

Скúрда 1 – скирта.

Скіп 2 – кастрований, скопець; сучасні словники – пристрій у шахтах.

Скоропа́да 1 – той, хто тимчасово десь перебуває (на якійсь посаді, у якомусь місці); тимчасовець.

Скоропа́дько 1 *див.* **Скоропа́да.**

Скре́котень 1 – жаба.

Скрипе́ль 1 – трутовик (гриб).

Скрипу́х 1 – гриб, що росте на пеньках; губка.

Скус 1 – спокуса; ВТССУМ – 1) смак; 2) стиль, триб.

Слизю́к 1 – слимак, равлик.

Слизя́к 1 *див.* **Слизю́к.**

Слі́га 1 – балка (колода).

Сліпу́н* 1 – різновид ґедзя.

Сліпу́ха 1 *див.* **Руд́оха.**

Слі́сарь 1 [у прізвищах також без «ь» – Слісар] – слюсар.

Слободя́ник 1 – слобожанин.

Слободяню́к 1 *див.* **Слободя́ник.**

Смагля́к 1 – людина зі смаглявою шкірою; смугляк.

Смальцю́га 2 – поташ.

Смертя́к 1 – мрець, труп.

Смирня́к 1 – смиренна, покірна людина; смиренник.

Сміле́ць 2 – сміливa людина; сміливець.

Сміттю́х 1 – паскуда, погань.

Смішня́к 1 – блазень, дурник.

Смо́лич 1 – смоляний камінь.

Сни́цер 1 [у прізвищах з «і» – Сніцер] – майстер із різьблення й карбування; сницар.

Собі́й 1 – себелюбець.

Со́біль 1 – соболь.

Солі́й 1 – той, хто солить що-небудь.

Солодни́к 1 – медова трава.

Сопі́й 1 – той, хто сопе; сопун.

Со́піт 2 – сопіння.

Страп* 1 – задирка на дошці.

Страпа́ч 1 – кудлань, патлань.

Страху́н 2 – полохливий, боягуз.

Стриха́ч 1 – гребло.

Строка́нь 1 – строката пташка або кінь.

Стру́цель 1 – струдель.

Ступи́к 1 *див.* **Крочи́к.**

Ступча́к 2 – млин, де використовували силу коней; тупчак.

Стус 1 – стусан (і ВТССУМ).

Стуса́к 2 *див.* **Стус.**

Суді́єнко 1 – син судді.

Сулі́й* 1 – велика припливна хвиля.

Су́сол 1 – ховрах.

Сути́ка 1 – сутичка.

Сухові́я 1 – засуха з вітром.

Сушко́ 2 – невелике засохле дерево (і ВТССУМ).

Т

Табача́р 1 – той, хто дуже любить нюхати табаку (тютюн).

Табу́нщик 2 – той, хто пасе коней.

Та́кач 2 – той, хто такає.

Темрю́к 2 – відлюдькувата, похмура, вовкувата людина.

Тесля́к 1 – тесля, тесляр.

Те́сник 1 *див.* **Тесля́к.**

Тете́рич 1 – тетеря (самець).

Тихові́й 1 – легкий вітер, легіт.

Тія́ра 1 – папська тіара.

Товстолі́с 1 – крупний ліс.

Товстоні́с 1 – людина з товстим носом.

Товстоши́й* 1 – той, хто визискує інших; жмикрут.

Товстю́к 2 – товстун.

Товстя́к 1 *див.* **Товстю́к.**

Токми́на 1 – поділ, розподіл.

Толочі́й** 1 – поршень.

Торба́ч** 1 – сумчаста тварина.

Точи́ло* 4 – 1) прилад або пристрій для гостріння інструментів (і сучасні словники); 2) давильня (де давлять вино) (КЄ).

Тре́бух 2 – тельбух, нутрощі.

Трійня́к 1 – очевидно, одне з трійнят.

Тріль 2 – трель.

Трубча́к 1 – равлик.

Ту́зин 1 [у прізвищах також з «і» – Тузін] – дюжина; тузінь.

Туліпа́н 1 – тюльпан.

Тяга́йло 1 – волоцюга.

У

Ужа́вка 1 – гілка для зв’язування чого-небудь; гужівка.

Уша́к 1 – той, хто має довгі вуха; довговухий.

Ф

Фалди́на 1 – фалда (складка на чомусь).

Фа́льтер 1 *див.* **Фа́льшер.**

Фа́льшер 1 – фальсифікатор.

Фари́нник 1 – баришник, гендляр.

Фе́льчер 1 – фельдшер.

Фу[і]рманчу́к 1 *див.* **Візничу́к.**

Х

Хайко́ 1 – кета (риба).

Хайло́ 1 – паща.

Халаху́р 1 – спокусник.

Хаму́ла 3 – 1) неповоротка людина (Гр., Д, КЄ і сучасні словники); 2) поганий суп (Гр. і сучасні словники); 3) бегемот (Д).

Харче́вник 1 – господар або відвідувач харчевні.

Хита́йло 1 – той, хто хитає що-небудь.

Хита́ч 1 *див.* **Хита́йло.**

Хінчу́к 1 – дитина-китаєць; китайча.

Хло́пик 1 – зменшена назва хлопа; мужичок, чоловічок.

Хлопчу́к 2 – хлопчак, хлопчина, хлопча.

Ходачо́к 1 – зменшена назва ходака (взуття).

Хо́мик* 1 – діалектна назва хом'яка.

Хоті́й 2 – той, хто чогось хоче.

Ху́рґало* 1 [у прізвищах із «г» – Хургало] – карусель на льоду.

Ц

Цви́ндра 1 [у прізвищах також з «і» – Цвіндра] – марнотрат, тринькало.

Цвіту́ха 2 – цвітна капуста; сучасні словники – квітконосне стебло й насіння на ньому у дворічних рослин (переважно буряків) у перший рік після висіву.

Цибу́льник 1 – той, хто вирощує цибулю або торгує нею.

Цибульня́к 1 – холодник, окрошка із цибулею.

Цитри́нник 1 – любитель цитрин (лимонів).

Ціпа́к* 1 – бич у барабані молотарки.

Цу́кер 1 – цукор.

Цу́кур 1 *див.* **Цу́кер.**

Ч

Че́мник 2 – чемна людина.

Чепі́жник* 1 – карагана (кущ).

Чепі́ра 1 – хтось із кривими ногами або щось криве; розчепіра.

Чепуркó 1 – чепурун, франт.

Череня́к 1 – зуб мудрості.

Чéрник* 1 – різновид нирця (водоплавного птаха).

Чисня́к 2 – чистець (рослина).

Читáйло 1 – іронічна назва читальника.

Човнáр 1 – майстер із виготовлення човнів; човняр.

Чухрáй 3 – 1) прочуханка; 2) кличка мисливських собак – хортів (Гр., Д).

Ш

Шалагáн 2 – хитра, спритна людина; шельма або легковажна людина; шалапут (рос. плутишка).

Шапчýк** 2 – 1) абажур (ІШ); 2) ковпак (технічний термін) (КЄ).

Шатáло 1 – брехун.

Шатóвник 1 – гардеробник.

Шафáрь 2 – 1) дворецький, шафар (ІШ); 2) той, хто роздавав хліб; хлібодар (Д).

Швигáр 1 і **Швиґáр** 1 – кінець батога, нагайки.

Швúрка 1 – коротке поліно.

Шепеля́вець 1 – той, хто шепелявить.

Шепо́та 1 – шепіт.

Шепоті́льник 1 – той, хто нашіптує щось (зокрема, й доносить); шептун.

Ши́ляга 1 – верболіз, шелюга.

Ши́ндря 1 [у прізвищах також із «а» – Шиндра] – марнотратна людина.

Ширя́к 1 – той, хто ширяє в повітрі (про птахів).

Шия́н 1 – людина з товстою шиєю.

Шко́рбут 2 – скорбут, цинга.

Шкребта́ч 1 – той, хто шкрябається, дряпається.

Шкря́бач 2 – струг, подібний до ножа.

Шкура́ль 1 – дерматолог.

Шлапа́к 2 – 1) *див.* **Крочи́к** (ІШ, КЄ); 2) наплавний млин (КЄ); у сучасних словниках – 1) шкарбан; 2) тюхтій.

Шлі́фер 1 – точильник; ВТССУМ – шліфувальний папір і шліфувальний інструмент.

Шліха́рь 2 [у прізвищах також без «ь» – Шліхар] – гранувальник.

Шмага́йло 1 – кат, який шмагав батогом, нагайкою.

Шпек* 1 – кістковий мозок.

Шпорталю́к 1 – той, хто десь шпортається, копирсається, колупається.

Шу́стка 1 – діалектна назва шістки (монети).

Щ

Ща́сник 1 – щаслива людина; щасливець.

Щебре́ць – різновид чебрецю.

Щерба́ч* 1 – борщівник (рослина).

Щу́плик 1 – щупла, миршава людина.

Щупля́к 1 *див.* **Щу́плик.**

Ю

Ювіле́р 2 – ювелір.

Юда́ч 1 – груба назва прихильника юдеїв.

Юк 1 – в'юк (вантаж).

Я

Яги́ль 2 – вовчуг колючий (рослина).

Я́кіл 2 і **Я́кіль** 1 – діалектна назва дятла (у ВТССУМ – лише «якіл»).

Я́нголь 2 – янгол, ангел.

Янчу́к* 1 – лісовий жайворонок.

Яре́м 2 – ярмо (і ВТССУМ).

Я́сінь 1 – ясен.

ДОДАТОК

Ба́вник – назва особи могла утворитися й від дієслова *бавитися* – баритися, затримуватися.

Бамбу́за – слово етимологічно неясне, але не виключено, що може бути пов'язане з діалектним *бамбула* – неповоротка людина; з проміжним фонетичним варіантом *байбуза* – як деривата з відтінком згрубілості від *байбар* – кашовар (Яв., 1, с. 10). Можуть бути й інші версії походження прізвища.

Ба́на – в основі прізвища, очевидно, чоловіче ім'я *Бана*, співвідносне з повними іменами *Бранимир, Бранислав* та з іменем *Баян* (що означає «воєвода») (ІЕС, с. 48).

Басу́н – назва особи може походити від іменника *бас* – той, хто співає басом (наприклад, у церковному хорі); від фразеологізму *дивитися басом* – неприязно, недоброзичливо; подібне значення в подільських говірках має й дієслово *басувати* (до кого).

Бо́рик, Бо́ричок – у молдаван чоловічі імена *Борика, Боричка* донині вживаються як

еквіваленти імені Борис (ІЕС, с. 83). Можуть бути й інші версії походження згаданих прізвищ.

Бочка́р – в основі прізвища може бути й назва того, хто виготовляв бочки.

Бриля́к – за версією П. Чучки, прізвище походить від антропоніма *Брила* + *-як.* Апелятив *брила* – глиба, великий шмат, кусень хліба (ІЕС, с. 90).

Буди́мко – є ймовірність, що в основі прізвища – скорочено-суфіксальна форма від композитного давнього слов'янського імені *Будимир*.

Ва́нник – антропонім може походити від слова *вадник* – назви особи, утвореної від дієслова *вадити* – заважати (пор. у діалектах: [дн] > [нн] – годний, годна > [гонний, гонна]).

Ві́бла 1 – більша ймовірність утворення прізвища від прикметника *віблий* – круглий чи *виблий* – дуже високий (ЕСУМ, 1, с. 388).

Гаду́н – в основі прізвища може бути дієслово *гадати* – думати, говорити, передбачати чи ворожити.

Гала́нець – може бути результат видозміни значення *голландець* – іноземець або хтось одягнутий по-іноземному. Це слово могло позначати й того, хто носив *галанці* – вузькі модні штани. Крім наведеної семантики, зафіксовано значення «хитрун» (ЕСУМ, 1, с. 457–458).

Га́лда – прізвище ймовірніше походить від зафіксованого в ЕСУМ слова *га́лда́* – шум, галас (ЕСУМ, 1, с. 459).

Га́мар – слово зафіксоване також зі значенням «молот». Є й фонетичний варіант на позначення особи за її професією, заняттям: *гамарь* – котляр; мідник (Б-Н, с. 93).

Гамаре́ць – в основі прізвища, можливо, зменшено-пестлива форма слова *гамар.*

Гвіздя́р – в основі прізвища може бути й прізвисько *Гвіздяр* – фонетичний варіант слова *звіздя[а]р* (той, хто носить зірку під час колядування). Ще є ймовірність, що так називали астролога (ІСУМ, вип, 6, с. 196).

Г(ґ)ду́ля – таку назву має й сорт літніх груш та рослина цикламен (ЕСУМ, 1, с. 487).

Глуха́н – можливо, те саме, що й *глухань* – глуха людина. З тотожним значенням зафіксовано іменник *глушан.*

Гоме́ла́ – є прикметник *гомелуватий* – потворно кучерявий (про сосну). Очевидно, результат видозміни форми **омелуватий* «порослий омелою» (ЕСУМ, 1, с. 557). Цілком можливо, що *Гомелою* якраз і називали кучеряву людину.

Гори́ль – прізвище, можливо, пов'язане з індивідуальним прізвиськом, в основі якого лежить давнє слово *гаріль (гарель)* – крихта, дрібна частина, пилинка або грошова одиниця (ЕСУМ, 1, с. 474), що могло звучати і як *горіль* (гіперичне окання в деяких діалектах).

Гороховúк – слово зафіксоване й з іншим значенням – жук-шкідник, який псує горох (Яв., 1, с. 156).

Гроба́рник – ймовірніше, що прізвище походить від загальної назви *гробар* – той, хто копає могили.

Гуде́бник – так могли називати музиканта (від давнього запозичення із чеської мови *гудьба* – музика).

Гу́рик – в основі прізвища, очевидно, варіант імені *Гурій*, що означає «левеня; молодий лев».

Ґанжа́ – більш імовірно, що прізвище має в основі прізвисько, пов'язане зі словом *ґанджа* (з турец.) – власник постоялого двору або з іменником *ґандж* – якась вада (ЕСУМ, 1, с. 467). Може бути й інше значення – поранення, видимий знак від рани, завданої мечем.

Деме́н – досить імовірним є походження прізвища від імен *Дементій, Дем'ян* або від слова *демон.*

Дерич́ук – антропонім, можливо, походить від прізвища *Дерич (Дирич)*, що утворене від давньослов'янського імені *Дера* (ІЕС, с. 197).

Дженджéра – у «Словарі…» Б. Грінченка подано ціле гніздо слів: *дженджерувати, дженжеруха, дженджик, дженджуристий*, за якими для іменника *дженджера* можна припускати значення «франт, чепурун». Семантика дієслова *дженджерувати* – про поїзд, який маневрує, найпевніше, вторинна – за подібністю до того, як

людина – франт, чепурун – проходжується туди-сюди, красується перед людьми.

Дзик – так називали ще набридливу, надокучливу людину (Яв., 1, с.185)

Єдна́ч – у лексикографічних працях зафіксовано це слово також зі значенням «примиритель» (ЕСУМ, 2, с. 179).

Жи́льник – прізвище, можливо, походить від слів *жила, жилавий*. Так могли називати когось із випнутими жилами або міцну, мускулисту людину. Слово *жильник* має ще значення «дріт, линва, кабель» (ЕСУМ, 2, с. 197). Можуть бути й інші варіанти.

Жмуд – крім розглянутих, слово мало й дещо іншу семантику: «дотепник, жартівник, пустун» (Б-Н, с. 139).

Жорня́к – твірною основою для прізвища слугує, напевно, назви каменя для жорен (ЕСУМ, 2, с. 206).

Закри́тка – у словнику Д. Яворницького зафіксовано слова *закритність* – приховування, затаювання; *закритно* – приховано (Яв., 1, с. 251). Можливо, так називали потайну людину.

Залі́па – щодо власної назви, то вона ймовірніше утворилася від найменування на позначення брудної, неохайної людини (Яв, 1, с. 253).

Замерзля́к – очевидно, про того, хто мерзне.

Заре́ченець – логічнішим для прізвища видається пояснення – той, хто мешкає *за рекою* (така вимова поширена в поліських говірках) або прийшов *з-за реки*.

Заста́вець – можуть бути різні версії походження прізвища: той, хто бере або віддає що-небудь у заставу; той, хто стоїть у заставі (охоронній варті). Так могли називати й того, хто жив *за ставцем* (ставом) тощо.

Зубча́к – мотиваційною основою прізвища, згідно з дослідженням П. Чучки, є апелятив *зуб* (ІЕС, с. 234).

Камарди́н – в основі прізвища, напевно, фонетично змінений етнонім *кабардин* (кабардинець).

Капустя́ник – зафіксовано ще назви *капустяни́к* – камінь, яким прикладають кружки в діжці з квашеною капустою й *капустя́ники* – вареники або пироги з капустою

(ЕСУМ, 2, с. 378–379). Є й інші похідні одиниці від слова *капуста.*

Кі́бель – антропонім, можливо, походить від морфологічного варіанта слова *кобеля* – лозовий кошик.

Клек – в основі прізвища, можливо, дієслово *клекотіти (клекотати).* Зафіксовано також назву *клекот* – балакун (ІСУМ, вип. 14, с. 117).

Кли́мець – твірною основою для прізвища, очевидно, є чоловіче ім'я *Клим.*

Ковела́ – в основі власної назви, можливо, видозмінене слово *ковила* – найменування степової рослини.

Кови́ка – слово має й інші, імовірніші, значення для творення антропоніма: «затримка, зупинка, перешкода», «гак; нерозбірлива літера» тощо (ЕСУМ, 2, с. 484).

Козире́ць – прізвище, очевидно, пов'язане зі словами *козиритися* – триматися по-молодецькому, бадьоритися; *козир* – спритна, брава людина.

Колодня́к – антропонім, можливо, має те саме значення, що й назва *колодник* – в'язень у колодках або інших кайданах.

Колю́га́ – слово *колюга́* (з одним наголосом) зафіксовано ще зі значенням «велика колючка» (Яв., с. 370).

Контю́х – інші значення слова: «шлунок», «ковбаса» (ЕСУМ, 2, с. 558).

Копа́йло – назва *купайла* (прикрашеної палички, яку роблять на свято Копайла (Купала)) в подільських говірках.

Копи́ло – в основі прізвища, можливо, те саме значення, що й у *Копилюк.* Див. нижче.

Копилю́к – *копилом, копилюком* у гуцульських та інших суміжних говірках називають позашлюбну дитину. В ЕСУМ і «Словарі…» Б. Грінченка із цим значенням зафіксовано назву *копиляк.*

Коря́ка – можливо, так називали когось кривого.

Косма́ – є ще слово *ко́сма* – жмуток довгого прямого волосся або шерсті (Б-Н, с. 193).

Кости́р – це слово зафіксоване й на позначення рослини – стоколоса житнього (ЕСУМ, 3, с. 52).

Костяне́ць – прізвище *Костянець* П. Чучка пояснює як утворення від староукраїнського чоловічого прізвища *Костян,* співвідносного з повним іменем *Костянтин* +

-ець. Менш імовірним є походження від слова *костур* (ІЕС, с. 293).

Ко́чик – в основі антропоніма, імовірно, давнє прізвище *Коча,* що походить від однойменного чоловічого імені (ІЕС, с. 297).

Кра́йчий – старе значення цього слова – відповідальний за поділ м'яса впольованої дичини. Такі обов'язки (переважно як постійні) мав хтось із придворних князя.

Криве́ць – в основі прізвища, очевидно, назва на позначення якоїсь кривої людини.

Криву́нда – лайливим словом *кривунда́* називали кульгаву, криву людину (Яв., 1, 393).

Кру́глик – в основі прізвища може бути давньослов'янське ім'я, що походить від прикметника *круглий,* а також апелятив *кругель* – кулик (ІЕС, с. 307).

Ку́лій – власну назву *Кулі́й* дослідники пояснюють як найменування когось кульгавого, кривого (ІЕС, с. 312).

Куни́чка – зменшена назва може стосуватися різних значень слова *куниця,* зокрема й тих, що мають культурний контекст. Може пов'язуватися з невеликою сумою викупу за наречену-кріпачку; а, можливо,

саме дівчина-наречена була невеличка, невисокого зросту.

Кура́к – є ще діалектна назва *куряк* – курячий послід.

Ку́стос – слово *кустос (кустош)* вживалося на позначення охоронця церковного або княжого скарбу (ІСУМ, вип. 15), з лат. custos – сторож. Можливо, це слово й збереглося в деяких діалектах, проте саме як старе, книжне слово-латинізм.

Куцопа́л – так, очевидно, називали людину з куцими (короткими) пальцями.

Куча́р – за версією П. Чучки, в основі антропоніма: 1) видозміна прізвища *Ко́вчар*; 2) від сербського *кучар* – сторож будинку (ІЕС, с. 320).

Леве́нчик – зменшено-пестлива форма від слова *левенець*. Такі форми характерні для фольклору, зокрема народних пісень. Є пісня про левенчика, вдовиного сина. Отже, в основі прізвиська, а згодом – прізвища, міг бути факт, що носій прізвиська був одинаком у своєї матері.

Ле́лич – суфікс -ич додається до основ іменників першої відміни. Отже, за словотвірною формою твірною основою слова

лелич може бути іменник *леля* – діалектна назва тітки, старшої сестри (ЕСУМ, 3, с. 28). Порівн. також прізвище Тітич. Крім того, може бути мотивація за назвою рослини *леліч* – зелена вільха (Гр.).

Лесня́к – в основі прізвища, імовірно, фонетичний варіант слова *лісняк* – той, хто живе в лісі.

Лука́нь – можливо, варіант антропоніма *Лукан,* що походить від однойменного чоловічого імені (ІЕС, с. 347).

Маджа́р – в основі прізвища, очевидно, те саме значення, що й у слові *мадярин.*

Макоїд – так могли називати й того, хто любив їсти мак.

Макосі́й – імовірна назва того, хто сіяв мак.

Менжу́н – у «Словарі…» Б. Грінченка зафіксовано слово *менджун* – той, хто міняє коней за прибуток, бариш.

Мізе́ра – імовірно, так називали бідну людину.

Мі́нька – прізвище, очевидно, походить від персоніфікованого апелятива *мінька* – кішка, киця (ІЕС, с. 390).

Морозю́к – в основі прізвища, напевно, апелятив *мороз.*

Морща́к – так, очевидно, називали людину, яка морщилася чи мала зморшки.

Мо́ха – навряд чи назва сорту кави могла стати основою творення прізвища. З'ясування походження антропоніма ще потребує дослідження.

Мура́вчик – напевно, фонетичний варіант до слів *муравщик, мурівчик* і т. ін. – муляр.

Мусі́й – прізвище, очевидно, є похідним від українського чоловічого імені *Мусій.*

Наджо́га – в основі прізвища, можливо, видозмінене слово *на́джуґа* – уїдлива людина (ЕСУМ, 4, с. 24).

Наса́да – є ще багатозначне слово *насад* (основа, на якій тримається ящик воза; перекладина в санях; судно з високо набитими бортами). Можливо, в основі прізвища якесь зі значень.

Недо́діл – це може бути й той, кому не доділили щось; і поле чи інше майно, яке не доділили. В основі прізвища – не абстрактне поняття, а конкретні назви, що з ним пов'язані.

Неха́йко – для прізвища імовірнішим видається походження від дієслова *нехаяти* або *занехаювати* – занедбувати.

Низьо́к – зафіксовано також слово *ни́зьок* – яма, нора; отвір (ЕСУМ, 4, с. 85). Можливо, так називали когось низького.

Палю́к – в основі прізвища може бути й слово *палюг(к)а* – велика палиця.

Перема́н – напевно, відбулася фонетична зміна *Переман* від *Перельман* – типове прізвище євреїв. Від нім. perelmann – людина, що займається перлами.

Пи́льник – крім наведеного значення, є ймовірність творення антропоніма від прикметника *пильний* – старанний, ретельний або спішний, невідкладний. Також є можливість творення прізвища від пол. pilny – швидкий (ІЕС, с. 447). Імовірно, що такі самі значення може мати й слово *пильняк.*

Пи́рка – є ще прикметник *пиркатий* – кирпатий (ЕСУМ, 4, с. 373). Можливо, так називали кирпату людину.

Підбере́жник – слово вживається й на позначення берегової ластівки (ЕСУМ, 1, с. 170).

Пістра́к – логічним для творення прізвища є зафіксоване в сучасних словниках значення слова *пістряк* – прищ. Можливо, це

була людина з пістрявим обличчям – зі слідами від віспи.

Пі́тик – прізвище, можливо, є зменшеною формою від імені *Піть* (Петро). Зафіксовано також загальну назву *пітя* зі значеннями «курча, пташеня» та «молодий півник» (ЕСУМ, 4, с. 419).

Поли́вода – власна назва походить, безсумнівно, від слова *паливода* – найменування людини за особливостями вдачі, поведінки. Основою прізвища послугувало козацьке прізвисько.

По́ман – зафіксовано також слово *помана* зі значеннями: «поминальний хліб у релігійних обрядах»; «дарунки, які роздають родичам небіжчика»; «обіцянка» тощо (ЕСУМ, 4, 508).

Попелу́ха – в основі прізвища, можливо, фонетичний варіант слова *попелюха* – назва хвороби рослин або чубатого жайворонка.

Поту́рник – для прізвища ймовірнішим є значення, як і в *потурнак* – той, хто потурчився, перейшов у мусульманство.

Пузі́й – так могли називати й когось пузатого.

Пу́нька – є дві версії походження антропоніма *Пунько́*: 1) від сербського чоловічого імені *Пуно* (прикметник *пун* – повний); 2) від болгарських імен *Пуна, Пунка, Пуно, Пунчо, Пуньо*, що від *Пауно* (ІЕС, с. 473).

Пу́тник – прізвище П. Чучка пов'язує з давньою назвою *путник*, що означає: «дорожній майстер»; «мандрівник», «прочанин» (у словацькій мові); у сербській – власне особове ім'я (ІЕС, с. 473–474).

Реп'я́шник – слово могло вживатися й на позначення того, хто чіпляється, як реп'ях або того, хто в реп'яхах.

Решетня́к – в основі прізвища може бути найменування того, хто робив чи продавав решета. Відома назва – *решітник*.

Рипі́й – можливо, так називали того, хто *рипить* (кричить, голосить) (ЕСУМ, 2, с. 80).

Сія́к – може бути фонетичний варіант до слова *сіяч* – той, хто сіє що-небудь.

Сліпу́н – так могли називати й сліпу людину.

Страп – зафіксовано слово *страпи* – безладно сплетені коси (ЕСУМ, 5, с. 432). Можливо, так називали закудлану, непричесану людину.

Сулі́й – в основі прізвища, напевно, варіант слова *сулія* – велика пляшка; бутель.

Товстоши́й – не виключено, що так називали й людину з товстою шиєю.

Толочі́й – напевно, так казали про того, хто толочив що-небудь (дієслово *толочити* мало також значення «вибивати на тканині малюнки, візерунки»).

Торба́ч – очевидно, те саме, що й *торбань, торбар* – той, хто ходив із торбиною, жебракував.

Точи́ло – так могли називати й точильника (ЕСУМ, 5, с. 611).

Хо́мик – походження прізвища від апелятива *хом'як* П. Чучка вважає менш імовірним. Скоріш за все воно утворилося від чоловічого імені *Хома* (ІЕС, с. 587).

Ху́рґало – може бути зв'язок і з багатьма іншими предметами. Скажімо, у «Словарі…» Б. Грінченка зафіксовано слово *фуркало* на позначення дзиґи та ще якоїсь іграшки, докладно описаної в словниковій статті; пристосування, за допомогою якого відганяють птахів чи свиней у саду або на городі; різновиду жіночої сукні.

Ціпа́к – це слово зафіксоване й зі значенням «велике курча» (ЕСУМ, 6, с. 259).

Чепі́жник – так, імовірно, називали плугатаря, який тримався за чепіги.

Че́рник – можливо, так називали ченця.

Шапчу́к – власна назва, очевидно, пов'язана з апелятивом *шапка.*

Шпек – в основі прізвища, можливо, пол. szpieg – шпиг, шпигун.

Щерба́ч – може бути варіантом до *Щербак* (щербатий, вищерблений; той, у кого бракує зубів тощо) (ІЕС, с. 639).

Янчу́к – прізвище, імовірно, походить від чоловічого імені *Ян.*

ЗМІСТ

Вступ 3

Про словник-довідник і його структуру 16

Умовні скорочення 19

Словник-довідник 20

Додаток 78

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Довідкове видання

Лексичний фонд української мови початку XX ст. і сучасні прізвища: словник-довідник

Укладач

Томіленко Людмила Миколаївна

Формат видання 125×200мм.
Формат паперу і частка аркуша 210×297/4.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 24. Тираж 100 прим. Зам. в019583/19
Віддруковано з оригіналів автора.

Друкарня “Фоліант”
76000, м. Івано-Франківськ
вул. Старозамкова, 2
www.foliant.if.ua
e-mail: foliant.drukarnja@gmail.com
тел.-факс: +38(0342) 50-21-65
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ІФ № 24 від 20.07.2014